

Institucinis artumas kaip strategija: Lietuvos ir Lenkijos kairiojo feminizmo išraiškų tipologija

Gražina Bielousova

Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; Vytauto Didžiojo universitetas
Institute of International Relations and Political Science at Vilnius University; Vytautas Magnus University
gbielousova@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-0061-0982>
<https://ror.org/03nadee84>
<https://ror.org/04y7eh037>

Santrauka. Straipsnyje pasitelkiant institucinio artumo sąvoką nagrinėjamos Lietuvos ir Lenkijos kairiųjų feminisčių veikimo strategijos ir formos. Remiantis 2022–2024 m. atliktu etnografiniu tyrimu, kuriame dalyvavo 20 aktyvistų, siūloma trinarė tipologija, išskirianti politinį, parapolitinį ir transsocialųjį veiklos laukus. Ši tipologija leidžia analizuoti ne tik politinių galimybių struktūrą, bet ir strateginių, etinių bei ideologinių apsisprendimų reikšmę kairiojo feminizmo raiškai posocialistiniame kontekste. Straipsnyje kairysis feminizmas traktuojamas kaip decentralizuotas socialinis judėjimas, kurio dalyvės sąmoningai renkasi, kaip arti ar toli nuo institucinės politikos pozicionuoti savo veiklą, kad įgyvendintų trokštamus socialinius pokyčius. Tyrimas atskleidžia, kad moterų pasirinkimai veikti viename ar kitame lauke nėra statiški – jų veiklos trajektorijos yra dinamiškos, neretai kintančios priklausomai nuo politinio klimato, asmeninių aplinkybių ir galios santykių pokyčių. Ši tipologija leidžia atskleisti, kaip parapolitinis laukas tampa tiek tramplynu į institucinę politiką, tiek atsitraukimo erdvę; kaip transsocialios praktikos kuria latentinį judėjimo potencialą; ir kaip institucinė veikla dažnai suponuoja kompromisus bei vidinį konfliktą. Lyginamoji Lietuvos ir Lenkijos analizė parodo, kad nors Lenkijos kairiosios feministės turi ilgesnę politinės institucinės raiškos tradiciją, jos taip pat susiduria su iššūkiais, būdingais sisteminiam seksizmui ir moterų diskriminacijai politiniuose ir socialiniuose judėjimuose.

Raktiniai žodžiai: kairysis feminizmas; socialinių judėjimų tipologija; moterų socialiniai judėjimai; feminizmas Lietuvoje; feminizmas Lenkijoje.

Institutional Proximity as Strategy: A Typology of Lithuanian and Polish Leftist Feminisms

Abstract. This article examines the strategies and forms of action of leftist feminists in Lithuania and Poland by employing the concept of institutional proximity as an analytical tool. Based on ethnographic research conducted between 2022 and 2024, involving 20 activists, it proposes a tripartite typology that distinguishes the political, parapolitical, and transsocial realms of action. This typology enables analysis not only of political opportunity structures but also of the significance of strategic, ethical, and ideological decisions for the

Received: 29/04/2025. Accepted: 31/05/2025.

Copyright © 2024 Gražina Bielousova. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

modalities of leftist feminism in the post-socialist context. The article treats leftist feminism as a decentralized social movement whose participants deliberately choose how far from institutional politics to position their actions in order to bring about the desired social change. The study reveals that women's decisions to act in one realm or another are not static but dynamic, often shifting depending on the political climate, personal circumstances, and changes in power relations. This typology allows for an understanding of how the parapolitical level can become both a springboard into institutional politics and a space of withdrawal; how transsocial practices generate latent movement potential; and how institutional activity often entails compromises and internal conflict. The comparative analysis of Lithuania and Poland shows that, although Polish leftist feminists have a longer tradition of institutional political expression, they also face challenges characteristic of systemic sexism and the discrimination of women within political and social movements.

Keywords: leftist feminism; social movement typology; women's social movements; feminism in Lithuania; feminism in Poland.

Įvadas

Jauna išėivė iš Lietuvos sąmoningai pasirenka gyventi Londono skvotė. Jos bendraamžė Varšuvoje, jauniausia kada nors į rajono tarybą išrinkta narė, aktyviai kovoja prieš miesto infrastruktūros „airbnbizavimą“ – pritaikymą trumpalaikių turistų, o ne nuolatinių gyventojų reikmėms. Radikali feministė, išėjusi iš vienos iš Lenkijos kairiųjų partijų dėl patirto seksizmo, kiekvieną pasakojimo segmentą užbaigia žodžiais: „Netikiu nė vienu vyru, kuris sakosi esantis feministas.“ Jos kolegė iš Lietuvos tampa vienu iš kairiosios partijos veidų rinkiminėje kampanijoje. Moterys, NVO vadovės, Vilniaus ir Varšuvos kabinetuose kruopščiai ruošia moteris ginančius įstatymų projektus. O jų bendražygės, susirinkusios pas kažkurią namuose, ant grindų per naktį piešia eilinį plakatą, su kuriuo eis į dar vieną protestą ar palaikymo akciją.

Visas jas vienija ne tik bendra ideologija, bet ir priklausymas tam pačiam socialiniam judėjimui – kairiajam feminizmui. Kiekvieną dieną jos užduoda sau klausimą – koks yra efektyviausias ir joms pačioms priimtinausias būdas atsakyti į tuos iššūkius, su kuriomis susiduria moterys, kurias jos gina ir atstovauja? Kaip arti ar toli nuo valdžios institucijų reikia būti, kad pasiektų realių socialinių pokyčių, ir ypatingai tokių, kurie padėtų toms, kurios skursta, yra išstumtos į paraštes ar kitaip pamirštos? Šis straipsnis – tai bandymas suprasti, kaip jų atsakymai į šiuos klausimus nulemia jų veikimo formas bei kaip jos aiškina savo pasirinkimus, o ypač, kai jų pačių atstovaujama ideologija yra dažnai stumiama į paraštes ar matoma kaip regresyvi.

Nors kairysis feminizmas daugelyje pasaulio šalių – tiek Vakaruose, tiek Globaliuose pietuose – pasitelkiamas kaip viena svarbiausių analitinių perspektyvų, leidžiančių analizuoti sisteminės lyčių nelygybių priežastis, posocialistiniuose Rytų ir Centrinės Europos kontekstuose ji nėra plačiai taikoma, nors lyčių nelygybė čia taip pat itin ryški. Viena iš priežasčių, lemianti kairiojo feminizmo nuvertinimą, yra tai, kad kairioji mintis šiame regione vis dar glaudžiai siejama su Sovietų Sąjungos nostalgija (Ghodsee 2014), regresyvia, prievarta brukta materialistine pasaulėžiūra bei valstybingumo praradimo patirtimi (Čėpaitienė 2007). Tuo tarpu feminizmas dažnai matomas kaip metantis iššūkį tautinei tapatybei ir kvestionuojantis valstybėje nusistovėjusius galios santykius, kurie dažnai paremiami lyčių papildomumo samprata (Channell-Justice 2020; Yuval-Davis 2003). Feminizmui pasipriešinimas kyla ir tuomet, kai iš

Vakarų ateinančios kategorijos ir ideologijos matomos kaip patologizuojančios Rytų Europą ar „iš viršaus“ primetančios tam tikrus socialinius pokyčius. Todėl socialiniai judėjimai, siejantys save su kairumu ir feminizmu, dažnai ne tik marginalizuojami viešojoje erdvėje (Channell-Justice 2020), bet ir išlieka menkai matomi akademinuose tyrimuose.

Šios istorinės ir ideologinės prielaidos sukuria savitą sociopolitinį kontekstą, kuriame veikia kairiosios feministės Lietuvoje ir Lenkijoje. Joms tenka ieškoti būdų artikuliuoti savo idėjas ir politinius siekius socialiai konservatyvioje visuomenėje, kur reikšmingą įtaką viešajam gyvenimui ir diskursui daro Romos katalikų bažnyčia (Graff 2003; Odrowąż-Coates 2014). Dėl istoriškai susiklosčiusių aplinkybių, tokių kaip griežtesnė sovietinė cenzūra Lietuvoje ar labiau toleruojami pilietiniai judėjimai Lenkijoje, būtent Lenkijoje kairysis feminizmas įgavo institucinius pavidalus anksčiau; pavyzdžiui, kairiojo feminizmo nuostatas savo programoje įtvirtinusi partija „Razem“ (liet. *Kartu*) susikūrė 2014 m. Dėl pasipriešinimo moterų teisių ribojimams ir ypatingai dėl protestų prieš „Teisės ir teisingumo“ partijos 2020 m. priimtą nės-tumo nutraukimą draudžiantį įstatymą kairysis feminizmas tapo labiau matomas visuomenėje. Jį viešuose debatuose ir protestuose atstovavo kairiosios feministinės organizacijos – Abortų svajonių komanda (orig. *Abortion Dream Team, ADT*), „Stop nesąmonėm“ (lenk. *Stop Brzdurrom*), Varšuvos ir Poznanės „Manifa“ padaliniai bei kairiosios partijos – „Razem“ ir „Nowa Lewica“ (liet. *Naujoji kairė*).

Tuo tarpu Lietuvoje, nors tokios priemonės kaip lyčių kvotos Lietuvos socialdemokratų partijoje taikomos bent nuo 2004 m. rinkimų (Jurėnienė 2010), pati partija dėl nenuoseklumo lyčių lygybės klausimu nelaikoma kairiojo feminizmo platforma. „Naujosios kairės 95“ judėjimas, 2022 m. evoliucionavęs į Kairiųjų aljansą „KArtu“, gali būti laikomas pirmąja partija, įtvirtinusia kairįjį feminizmą savo programoje; šis postūmis dažnai įvardijamas kaip kairiosios politikos ir aktyvizmo senbuvės Jolantos Bielskienės, išrinktos „KArtu“ pirmininke, nuopelnas. 2024 m. rinkimuose dalyvavusi centro kairės Lietuvos Žaliųjų partija, nors oficialiai savo programoje nėra aiškiai įvardinusi kairiojo feminizmo kaip vieno iš savo siekių ar ideologijos, tapo *de facto* kairiųjų feminisčių rinkimine platforma. Tiesa, Seimo rinkimuose jie neperžengė 5 % balsų ribos ir netapo parlamentinė partija. Lietuvos kairiosios feministės, kurios veikia už politikos ribų, yra pasklidusios po NVO ir organizacijas, kurios save nebūtinai aiškiai įvardina kaip kairiąsias ar kaip feministines, pavyzdžiui, migrantams humanitarinę pagalbą teikianti „Sienos grupė“, profesinės sąjungos, įvairios menininkų iniciatyvos. Kairieji žurnalai „Lūžis“ ir „Šauksmas“ bei internetinis puslapis „Gyvenimas per brangus“ yra atviri feminizmui, tačiau nėra skirti vien tik lyčių klausimams. Aiškiausiai kairįjį feminizmą atstovauja socialinis centras „Emma“, esantis Kaune, kuris ne tik veikia remdamasis kairiojo feminizmo principais, bet jo bendrąkūrėjos yra organizavusios ir tarptautinių konferencijų, ir vietinių renginių, skirtų šiai temai.

Būtent dėl tokios įvairovės, šiame straipsnyje kairysis feminizmas analizuojamas kaip decentralizuotas socialinis judėjimas, kurio raiškos formos ir institucionalizacijos lygmuo nuolat kinta priklausomai nuo konkretaus konteksto, individualių veikėjų strateginių pasirinkimų, jų poreikių ir išorinių aplinkybių. Remiantis moterų, įvardijančių save kaip kairiąsias feministes, veiklos analize straipsnyje parodoma, kad šie pasirinkimai dažnai grindžiami apskaičiavimu,

kiek institucinis artumas, suprantamas kaip pasirinktas veiklos glaudumas su formaliosiomis politinėmis struktūromis, gali padėti pasiekti išsikeltų tikslų. Nors veikėjų judėjimas tarp skirtingų veiklos laukų – nuo pilietinės visuomenės iki politikos, nuo protesto iki partinės veiklos – dažnai aiškinamas politinių ar socialinių galimybių struktūrų teorija (Tarrow 1996) ar institucionalizacijos procesais (McCarthy and Zald 1977), šiame straipsnyje pabrėžiama, kad tai yra ir strateginio apsisprendimo klausimas.

Institucinio artumo sąvoka, kuria pagrįsta ši analizė, remiasi keliomis teorinėmis prielaidomis ir tradicijomis. Tiesiogiai neįvardindami pačios sąvokos, ją aptarė neo-institucionalistinės minties atstovai (DiMaggio and Powell 1983); taip pat ir Bourdieu (1990) artikuliuodamas lauko ir kapitalo teoriją; sociologai analizavę politinių ir socialinių galimybių struktūras (McAdam 1982) bei judėjimų NVO-izaciją (Lang 2012). Institucinis artumas – kaip arti ar toli nuo institucinės politikos renkasi būti socialinio judėjimo dalyvės – gali būti vertinamas analizuojant bendradarbiavimo glaudumą, veiklų persidengimą, dialogo su institucinės politikos struktūrų atstovais siekimą bei kontakto dažnumą, net jei tas kontaktas yra ir konfliktinis.

Remiantis medžiaga, surinkta etnografinių interviu metu, straipsnyje siūloma trinarė strateginio pozicionavimo tipologija, kuri socialinių judėjimų ir jų veikėjų veikimo raiškas skirsto į **politinius**, **parapolitinius** ir **transsocialinius** tipus. Taip pat aptariama ir struktūrinių galimybių bei motyvuotų strateginių pasirinkimų pusiausvyra, parodant, kad nors mokslinėje literatūroje pabrėžiama galimybių svarba, tačiau kairiosios feministės priima sąmoningus sprendimus dėl to, kiek arti ar toli nuo institucinės politikos ir politinės galios centrų jos nori veikti. Šiuos sprendimus jos priima besivadovaudamos strateginiais, ideologiniais bei etiniais svarstymais. Galiausia, remiantis empirine analize, bandoma atskleisti, kokie kairiųjų feminisčių pasirinkimai, veikimo būdai, praktikos ir nuostatos galėtų būti priskiriami kiekvienam iš šių siūlomų tipų.

Siekiant išplėtoti šį argumentą, straipsnyje pirmiausia apžvelgta tyrimo metodologija ir naudojami apibrėžimai. Tuomet pristatomi ir aptariami visi trys naujosios tipologijos laukai, pabrėžiant strateginius apsisprendimus didinti ar mažinti institucinį artumą.

Metodologija

Analizė paremta dvidešimčia interviu su Lietuvos ir Lenkijos kairiosiomis feministėmis. Medžiaga rinkta 2022–2024 metais, naudojant pusiau struktūruotus giluminius interviu bei dalyvaujančio stebėjimo metodą. Tyrimo dalyvėms pritraukti buvo naudojamas sniego gniūžtės metodas ir tikslinė atranka. Pusė dalyvių buvo iš Lietuvos, pusė – iš Lenkijos.

Nors dauguma interviu vyko gyvai ir truko nuo valandos iki dviejų, kai kurie interviu dėl respondenčių asmeninių aplinkybių ar laiko trūkumo vyko nuotoliu (trys iš dvidešimties). Kadangi interviu tikslas buvo išsiaiškinti socialines bei politines kairiųjų feminisčių vizijas bei veikimo būdus pliuralistinėje visuomenėje, jie apėmė gana platų klausimų spektrą (kelias į feminizmą, apsisprendimą formavusios įtakos, veiklos ir minties raida, siekiai, veikimo būdai). Todėl transkribuoti interviu buvo analizuojami taikant induktyvų tematinės analizės metodą, kuriuo buvo siekiama organiškai identifikuoti ir išskirti temas ir potemes, susijusias

su santykiu su politinėmis institucijomis, veiklos formomis ir strategijomis bei asmeninėmis motyvacijomis renkantis institucinį artumą savo veikloje. Visų dalyvių vardai buvo pakeisti, o jei kažkokios gyvenimo ar veiklos detalės atskleistų jų tapatybę, jos buvo apibendrintos neįvardijant konkrečių iniciatyvų pavadinimų.

Kad būtų galima susidaryti pilnesnį vaizdą apie tyrime dalyvavusias moteris, žemiau pateikiama lentelė, kurioje atsispindi jų demografinis portretas (žr. 1 lentelė). Siekdama apsaugoti dalyvių anonimiškumą, kai kuriuos skiriamuosius bruožus, tokius kaip išsilavinimas, pateikiu tik bendrais bruožais, nedetalizuodama įgytų laipsnių. Jei moteris neminima tekste arba neminima vardu, prie jos vardo pridėtas (-) ženklas.

1 lentelė. Tyrime dalyvavusių moterų demografinis portretas

Vardas (pakeistas)	Amžius	Gimtoji šalis	Gyvenamoji vieta	Išsilavinimas	Turi vaikų
Ugnė (-)	30	Lietuva	Vilnius	Aukštasis	Ne
Deimantė (-)	43	Lietuva	Vilnius	Aukštasis	Taip
Austėja	32	Lietuva	Londonas	Aukštasis	Ne
Marija	58	Lietuva	Vilnius	Aukštasis	Taip
Sigita	40	Lietuva	Vilnius	Aukštasis	Taip
Henrieta	61	Lietuva	Vilnius	Aukštasis	Taip
Jovita	39	Lietuva	Vilnius	Aukštasis	Ne
Lilijana	50	Lietuva	Vilnius	Aukštasis	Taip
Andželika	33	Lietuva	Kaunas	Aukštasis	Ne
Justina	34	Lietuva	Kaunas	Aukštasis	Ne
Agnieszka(-)	19	Lenkija	Varšuva	Aukštasis (mokosi)	Ne
Zofia (-)	47	Lenkija	Varšuva	Aukštasis	Taip
Milena (-)	38	Lenkija	Varšuva	Aukštasis	Ne
Karolina (-)	37	Lenkija	Krokuva	Aukštasis	Ne
Ania	42	Lenkija	Varšuva	Aukštasis	Ne
Magda	35	Lenkija	Krokuva	Aukštasis	Taip
Joanna	42	Lenkija	Stokholmas	Aukštasis	Taip
Ewa	40	Lenkija	Varšuva	Aukštasis	Taip
Kasia	37	Lenkija	Varšuva	Aukštasis	Ne
Beata	39	Lenkija	Varšuva	Aukštasis	Ne

Analizėje gretinamos Lietuva ir Lenkija. Šių dviejų šalių sugretinimas grįstas tuo, kad abeiose šalyse kairiosios feministės susiduria su panašiais iššūkiais – giliai išsiskilusi tradicinių lyčių vaidmenų supratimu, svaria Romos katalikų bažnyčios įtaka, pasipriešinimu lyčių lygybei kaip reakcija į komunistinės ideologijos primestą lyčių lygybę, socialiai konservatyvių partijų

dominavimu rinkimuose bei ganėtinai jauna su Naująja kaire siejamų rinkiminių partijų tradicija. Toks sugretinimas akademinėje literatūroje dažnai naudojamas analizuojant politinius ir socialinius procesus bei jų pasekmes regione (žr. Norkus 2012; Barwiński and Leśniewska 2013). Lietuvos ir Lenkijos sugretinimas leidžia pamatyti pilnesnį kairiųjų feminisčių santykio su institucine politiką spektrą bei jo evoliuciją, nes Lenkijoje anksčiau atsivėrusios galimybės veikti politiniame lauke papildė ir praplėčia Lietuvos kairiųjų feminisčių patirtis, kuriose vyrauja veikimas parapolitiniame lauke.

Kairysis feminizmas kaip socialinis judėjimas

Kairiojo feminizmo apibrėžimai ir sampratos

Kairiosios minties, kylančios iš marksistinės socioekonominės analizės, ir feminizmo, suprantamo kaip kovos už moterų teises ir esminės patriarchalinės visuomenės santvarkos reformos, derinį Heidi Hartman (2015) pavadino „nelaiminga santuoka“. Anot jos, kairiajame feminizme moterų teisės yra nuolat paaukojamos vardan klasinių interesų. Nepaisant kritikos, kairysis feminizmas tebėra viena iš svarbiausių akademinio ir ideologinio feminizmo atmainų. Su juo siejamos tokios mąstytojos kaip Silvia Federici (2013, 2018, 2020), bell hooks (2000), Nancy Fraser (2017, 2020), Lise Vogel (2013), Tithi Bhattacharya (2017), Cinzia Arruzza (2019) bei daugelis kitų. Kairiojo feminizmo sąvoka dažniausia yra suprantama pasitelkiant interseksionalumo perspektyvą, kuri apima lyties ir klasės, o taip pat ir rasės bei kitų tapatybių sankirtas (Crenshaw 1991; Yuval-Davis 1997). Kitaip tariant, kairysis feminizmas yra suprantamas kaip kova prieš tai, ką Zillah Eisenstein (1979) pavadino „kapitalistiniu patriarchytu“ – socio-ekonominės struktūros, kuriose nuosavybės ir turtiniai ryšiai visuomenėje struktūruoja ir lyčių santykius, lemiančius tai, kad moterys išlieka ekonomiškai labiau pažeidžiamos ir priklausomos nuo vyrų. Toks apibrėžimas rezonuoja su antrosios feminizmo bangos siekiu suteikti moterims ne tik teisę dirbti, bet ir ekonominę lygiavertiškumą.

Kairioji politinė mintis per pastaruosius dešimtmečius keitėsi ne tik dėl augančio supratimo apie prievartinio marksizmo padarinius komunistinėse ir socialistinėse visuomenėse, bet ir atsakydama į rasinių, ekologinių bei seksualinių mažumų teisių judėjimų keliamus reikalavimus. Jie padėjo pagrindus septintaisiais ir aštuntaisiais praėjusio amžiaus dešimtmečiais susiformavusiai Naujosios kairės politinei srovei, kurioje klasinius klausimus praplėtė kultūriniai ir vertybiniai klausimai. Paraleliai, formuojamas šių įtakų, kito ir kairysis feminizmas, kuris dažnai persipindavo su Naująja kaire. Nancy Fraser (2017), analizuodama kairiojo feminizmo virsmus, jį apibrėžia kaip sankirtą tarp išteklių persikirstymo (ekonominio teisingumo) ir pripažinimo (kultūrinio teisingumo). Bendradarbiaudama su kitomis žymiomis šių dienų feministėmis – Bhattacharya ir Arruzza – ji, atsiliepdama į vakarietiško feminizmo kaip atstovaujančio tik baltųjų moterų teises kritiką, kalba apie poreikį feminizmo siekius išplėsti taip, kad jis apimtų ir kovą už rasinę lygybę bei socialinę teisingumą visoms visuomenės grupėms (žr. Arruzza, Bhattacharya and Fraser 2019).

Vakarietiškas ir iš Globaliųjų pietų kylantis kairysis feminizmas, ir ypačiai jo įnešta reprodukcinio darbo sąvoka, apimanti nematomą ir neapmokamą moterų darbą, reikalingą atkurti visuomenės kūrybiniam ir gamybiniam potencialui, yra itin svarbi ir rytinės Europos, o taip pat ir Lietuvos bei Lenkijos feministėms. Naujosios kairės judėjimai bei feminizmo virsmai, kurie kitose šalyse išplėtė feminisčių siekius nuo ekonominių ir politinių teisių iki pripažinimo, nediskriminacijos ir interseksionalumo, negalėjo vykti Rytų Europoje dėl komunistinės cenzūros bei dėl to, kad tiek moterų, tiek klasės, tiek rasės klausimai buvo laikomi išspręstais (Verdery 1996; Gal and Kligman 2000). Po Sovietų Sąjungos griūties vykęs perėjimas prie laisvos rinkos ekonomikos ir jo poveikis lyčių santykiams bei naujai iškilusios tapatybių pripažinimo problemos pirmaisiais dešimtmečiais atgavus nepriklausomybę buvo analizuojami siauruose ratuose. Platesnių visuomenės diskusijų tema tai tapo tik stojimo į Europos Sąjungą kontekste (Fabián 2010). Daugelis ir šiam tyrimui kalbintų moterų įvardino Vakarų ir Globaliųjų pietų kairiųjų feminisčių svarbą apmąstant šiuos virsmus Rytų Europoje bei minėjo integracijos į ES svarbą.

Tačiau Rusijos plataus masto invazijos į Ukrainą kontekste santykis tarp rytinės Europos ir vakarų bei Globaliųjų pietų kairiųjų feminisčių kito: pastarosioms atsisakius aiškiai įvardinti Rusiją kaip agresorę ir karo kaltininkę (Hendl 2022), rytų kairiosios feministės ėmė ieškoti naujų autoritetų ir apibrėžimų savo tarpe. Kairiojo feminizmo apibrėžimai ir kontekstualizavimai čia dažnai atsiremia į rytinės Europos moterų gyvenamąsias patirtis ir kritiškai apmąsto ne tik sovietinį ir komunistinį paveldą, bet ir vakarietiško sąvokų ir modelių importą, užgožiantį vietines savivokos tradicijas. Viena svarbiausių kairiųjų feminisčių, kuri ne tik apibrėžė kairįjį feminizmą apmąstydamą Ukrainos realijas kaip besitęsiančią kovą už moterų ekonomines teises rytų europietiškojo neoliberalizmo sąlygomis, bet ir operacionalizavo jį moterų reprodukcinio darbo socialinės rūpybos ir slaugos kontekste, yra Oksana Dutchak (2018). Tuo tarpu Yuliya Yurchenko kairįjį feminizmą naudoja kaip teorinę priegią tiek neoliberalizmo padariniams (Yurchenko 2018), tiek besiformuojančioms šalies atstatymui po karo vizijoms analizuoti (Yurchenko 2022).

Šiame darbe vartojama kairiojo feminizmo sąvoka apibrėžiama kaip sąmoningas ir tikslingas siekis atstovauti moterims ir kovoti už jų teises, siekiant struktūrinių pokyčių, kurie užtikrintų ekonominių, socialinių, politinių, aplinkosauginių ir kitų teisių įgyvendinimą. Šis feminizmas apima pasipriešinimą tiek sistemei nelygybei, tiek individualiems veiksams, kurie pažeidžia šias teises. Toks siekis kyla iš pamatinio supratimo, kad lytis ir klasė visada yra glaudžiai perpintos. Mano kalbintos moterys ne visos vienodai pabrėžia lyties ir klasės svarbą; vienoms svarbesnis lyties, kitoms – socio-ekonominės klasės dėmuo. Tačiau ši sankirta išlieka svarbi visuose interviu, net jei ji yra artikuliuojama ne abstrakčiai, o per pavyzdžius ar asmenines istorijas.

Reikia paminėti ir tai, kad tiek akademiniai apibrėžimai, tiek pačios moterys kairįjį feminizmą supranta dvejopai: ir kaip ideologiją, ir kaip socialinį judėjimą. Todėl net ir tada, kai aktyvistės įsitraukia į institucinę politiką, jų tapatybė kaip kairiųjų feminisčių nepranyksta, o tiesiog įgauna naują pavidalą: iš parapolitinio transformuojasi į politinį.

Kairysis feminizmas kaip Naujasis socialinis judėjimas

Kairysis feminizmas yra vienas iš naujųjų socialinių judėjimų. Analizei naudojama socialinio judėjimo sąvoka remiasi italų sociologo Alberto Melucci (1989) apibrėžimu, kuris socialinius judėjimus „sudėtingose“ vakarietiškoje visuomenėje mato kaip necentralizuotus, išsklaidytus, o atskirus socialinių judėjimų veikėjus, susaistytus ne tik solidarumo, bet ir konfliktų saitais. Melucci socialinį judėjimą apibrėžia kaip „ne vieningą subjektą, o visuomet sudėtinę veiksmų sistemą, kurioje susijungia skirtingos priemonės, tikslai, solidarumo ir organizacijos formos ir kuri yra daugiau ar mažiau stabili“ (ten pat; 28). Toks socialinių judėjimų apibrėžimas, pabrėžiantis jų kintamumą, ne visada stabilius saitus ir netgi vidinį pasidalinimą, išplečia pačią socialinių judėjimų kategoriją. Jis perkelia dėmesio centrą nuo paties judėjimo, kaip istorinių įvykių dalyvio (Melucci tai vadina „veiksmu be veikėjų“), į žmones, veikėjus, kurie formuoja tuos judėjimus ir kurie jiems suteikia prasmę bei turinį. Tačiau tai nereiškia, kad Melucci apibrėžimas neturi teorinės apibrėžties ribų: tam, kad kolektyvinį socialinį veiksmą būtų galima vadinti socialiniu judėjimu, anot italų sociologo, reikia trijų kertinių savybių: solidarumo, konflikto ir sistemos ribų laužymo.

Nors Melucci vidinius konfliktus judėjime mato kaip natūralų ir netgi neišvengiamą reiškinį, tačiau solidarumas – suvokimas, kad net ir konfliktuojančios pusės dalyvauja tame pačiame procese, – yra būtinas. Socialiniai judėjimai taip pat yra neįmanomi be konflikto su bendru išoriniu priešininku, kuris trukdo pasiekti tikslų. Galiausiai, socialinis judėjimas negali būti laikomas socialiniu judėjimu, jei šis telpa į jau egzistuojančios sistemos ribas ir niekaip jų nesulaužo ar neišplečia. Melucci šiuo klausimu sutaria su Donatella della Porta (della Porta 2005), kuri taip pat teigia, kad socialinius judėjimus iš kitų kolektyvinių veikimo būdų išskiria jų sisteminio pokyčio siekis. Melucci siūloma socialinių judėjimų samprata taip pat leidžia teorizuoti latentines judėjimo fazes ar dalis, kurios ne visada yra aiškiai matomos – neturi performatyvios, deklaratyvios ar viešos funkcijos, bet veikia tarpasmeniniame lygmenyje, kuris gali arba kažkuriuo metu iškilti į paviršių, arba suteikti atramą matomiems judėjimo dėmenims. Jam socialiniai judėjimai taip pat yra ir tam tikros socialinės laboratorijos, kuriose dalyviai gali eksperimentuoti su įvairiomis gyvenimo, buvimo, saviorganizacijos formomis, įkūnijančiomis alternatyvą esamai sistemai.

Politinis, parapolitinis ir transsocialusis veikimo laukai

Teorinis tipologijos pagrindas

Naujųjų socialinių judėjimų teorija, siejama su tokiais mąstytojais kaip Clausas Offe, Jürgenas Habermasas ir jau minėtas Alberto Melucci, išsiskiria savo supratimu, kad poindustrinėse visuomenėse kova už pokyčius vyksta ne vien dėl išteklių. Naujieji socialiniai judėjimai apima ir tai, ką Ronaldas Inglehartas (2013) vertybių skalėje įvardino kaip „saviraišką“ – postmaterialistinių vertybių siekį, o ne vien tik „išgyvenimą“. Šią išvalgą galima pritaikyti ir feminizmo bangoms. Pavyzdžiui, kova už ekonomines ir politines teises, kurios Ingleharto skalėje būtų priskirtos „išgyvenimo“ kategorijai, dažniausia siejama su pirmąja ir iš dalies antrąja feminizmo

bangomis. Tuo tarpu trečiosios ir ketvirtosios bangos feministės daugiau (tačiau neišskirtinai) susitelkė ties reprodukciniėmis teisėmis, pilna įtrauktimi, interseksionalumu, tai yra vertybėmis, kurios priskirtinos „saviraiškos“ kategorijai.

Melucci nesiima kategorizuoti socialinių judėjimų. Tačiau jis pateikia teorines prieigas, kurios leidžia išskirti judėjimų savybes, pagal kurias galima tipizuoti arba juos pačius, arba jų raidos etapus. Knygoje *Šiandienos klajokliai* (angl. *Nomads of the Present* (1989)) Melucci pateikia kelias euristines priešpriešas, tokias kaip kolektyvinė tapatybė ir strateginis racionalumas, ekspresyvieji ir instrumentiniai veiksmai, individualūs poreikiai ir kolektyvinis veikimas ir pan., padedančias aprašyti ir išanalizuoti socialinius judėjimus tam tikru duotu laiku. Tačiau šios priešpriešos nėra stabilios, nekintančios kategorijos. Aptardamas Melucci indėlį į socialinių judėjimų teoriją, Johnas Keanė'as teigia, kad viena svarbiausių Melucci euristinių priešpriešų yra matomi ir latentiniai tarpasmeniniai ir tarporganizaciniai tinklai (Kean and Mier 1989; 6). Latentinės kolektyvinio veikimo dimensijos – tai, ką pats Melucci vadina nematomais tinklais „panirusiais“ kasdienėje veikloje, – yra būtina matomo veikimo dalis, iš kurios kyla kolektyvinis veikimas.

Latentinės judėjimo dalys kuria naujus kultūrinius kodus ir įgalina individus juos įgyvendinti. Kai mažos grupelės iškyla į paviršių, kad matomu būdu pasipriešintų politinei valdžiai kažkokiais klausimais, jie nurodo likusiai visuomenės daliai, kad egzistuoja sisteminė problema ir prasmingų alternatyvų galimybė. (Melucci 1989; 60)

Būtent ši euristinė skirtis, leidžianti įvardinti latentinius ir matomus socialinius judėjimus ar jų dalis, yra itin svarbi analizuojant marginalizuotus, dažnai radikaliais ar nesuderinamais su sociopolitiniu normatyvumu laikomus judėjimus, tokius kaip kairysis feminizmas. Tokie judėjimai ar jų dalyviai didesnę laiko dalį būna „panirę“ ir išnyra tada, kai atsiveria socialinės ar politinės galimybės arba užaštrėja tam tikros krizės. Melucci naudojamos euristinės priešpriešos yra ne tik retorinės priemonės, bet ir analitinis įrankis, leidžiantis paaiškinti, kaip tam pačiam judėjimui galima priskirti ir radikaliai priešingas išraiškas.

Tipologijos dėmenys

Tačiau tai, kad kairysis feminizmas kaip socialinis judėjimas savyje gali sutalpinti įvairias praktikas ir institucines išraiškas, nereiškia, kad jų visų santykis su politinėmis struktūromis ar veikimo laukais yra identiški. Šios skirtingos išraiškos ir jas nulėmę kairiųjų feminisčių strateginiai sprendimai sudaro siūlomos naujos tipologijos pagrindą. Kairiojo feminizmo, apibrėžiamo ne tik kaip ideologijos, bet ir kaip socialinio judėjimo, ribos priklauso nuo santykio su institucine politika: kai aktyvistės pasirenka dalyvauti rinkimuose arba užimti pareigas valstybinėse įstaigose, keičiasi ne tik išraiška, bet ir pobūdis. Galima sakyti, kad su jų pasirinkimu dalyvauti rinkimuose ar eiti pareigas, susijusias su feminizmo keliamų tikslų įgyvendinimu valstybės institucijose, jos palieka jas įgalinusį parapolitinį socialinio judėjimo lauką ir pereina į politinį, kuris jau yra už socialinio judėjimo ribų. Šiame kontekste institucinė politika suprantama kaip kodifikuotos praktikos ir biurokratiniai aparatai, kurių dėka pavieniai asmenys ar grupės gali

dalyvauti tokiuose procesuose kaip teisėkūra, valstybės valdymas ir viešasis administravimas. Institucinė politika yra suprantama kaip atskira sritis, kuri nors ir susijusi su kitais pilietiniais ir visuomeniniais procesais, nėra jiems tapati. Institucinės politikos atskyrimas nuo kitų visuomeninės galios ir veikimo išraiškų yra siejamas su Maxo Weberio (1946) politikos teorija, kurioje jis politiką kaip valstybės valdymą siejo su išskirtine teise naudoti galią smurto pavidalu ir biurokratiiniu aparatu, skirtu valstybės valdymui.

Parapolitinis laukas apibrėžiamas naudojant ir praplečiant Greero ir Orleanso parapolitikos sąvoką. Jie parapolitiką apibrėžia kaip neatsiejamą nuo urbanistinio, ypač megalopolio, konteksto (Greer and Orleans 1962). Megalopoliai Greerui ir Orleansui įkūnija esminę demokratijos dilemą, kurioje atsiveria vakuumas tarp „didžiulės galios ir izoliuoto (todėl ir pažeidžiamo) individo“ (ten pat; 634). Didžiulė galia apie kurią kalba autoriai – tai formaliosios politinės struktūros, nutolusios nuo žmogaus. Būtent šis nuotolis yra didžiausias iššūkis demokratijai. Tą tuštumą užpildo parapolitinės struktūros, kurios „yra ilgalaikės organizacijos, paremtos kasdienio gyvenimo rutina, kuri reprezentuoja autonominės socialinės vertės erdvę ir esant reikalui, gali ją reprezentuoti politiniais terminais“ (ten pat; 635). Kadangi ta erdvė ir jos socialinė vertė gali būti apibūdinamos ar išverčiamos į politinėje erdvėje naudojamas reprezentacines sistemas ir taip gali politizuotis ar būti politizuojamos, Greeras ir Orleansas jas įvardina kaip „parapolitines“ struktūras. Anot autorių, parapolitinės struktūros padeda žmonėms savo nuostatas susieti su socialiniu veikimu, todėl šis modelis yra itin tinkamas apibūdinti toms kairiojo feminizmo apraiškoms, kurios nuolat arba esant reikalui politizuoja tam tikras „autonomines socialines vertes“ per protestus, teisių gynimą, dalyvavimą konsultacijose kuriant įstatymus, plačiosios visuomenės mobilizavimą ir netgi politizuotas menines išraiškas. Greerui ir Orleansui parapolitinių organizacijų ar struktūrų buvimas savaime nesuponuoja, kad jos prasmingai prisidės prie demokratijos išlaikymo, nes jų nariai ir vadovai gali pasirinkti niekada nepolitizuoti tų socialinių verčių, kurias jie įgalina ar atstovauja (ten pat; 636). Kiek varijuodami politinių galimybių struktūrų teoriją, šie mąstytojai naudoja „socialinių galimybių“ sąvoką, kur atspindi, kiek galimybių dalyvauti parapolitiniame gyvenime turi žmonės priklausomai nuo to, kokios struktūros egzistuoja aplink juos ir kiek prieigos prie jų jie turi (ten pat; 638). Autorių atliktas tyrimas nurodo, kad vietovėse, kur stebimas didesnis parapolitinių organizacijų tankumas ir įsitraukimas į jas, bus didesnis ir politinio dalyvavimo procentas bei geresnis informuotumas. Nors Greeras ir Orleansas įvardija tik tendencijas, tačiau jų išvados leidžia kalbėti apie parapolitikos, kuri apima ir socialinius judėjimus bei su jais susijusius aktyvistas bei organizacijas, tamprų, o kartais net ir persidengiantį ryšį su institucine politika.

Paskutinis laukas, kuris yra labiausiai nutolęs nuo formaliosios politikos, yra transsocialusis. Šiam laukui apibūdinti tinka Neringos Klumbytės pasiūlyta transsocialumo sąvoka. Klumbytė transsocialumą pateikia kaip alternatyvą normatyviniam socialumui, kuris ypatingai rytinės Europos kontekste siejamas su „normalaus gyvenimo“ troškimu ir kuris apima „bendrus, nuo konteksto priklausomus santykius su žmonėmis, gyvą ir materialią aplinką“ ir „atspindi tam tikrą ideologiją, kuria paremti savaime suprantami dalykai“ (Klumbytė 2023; 546). Kitaip tariant, normatyvusis socialumas yra socializacija į nekvestionuojamų ir visuotinai tam tikroje

kultūroje priimamų socialinių normų, vertybių bei santykių visumą Tuo tarpu transsocialumas – tai „alternatyvi santykių matrica, kuri persidengia su normatyviuoju socialumu, tačiau jį peržengia; ji atveria kitokią santykiškumą (santykius ir ryšius) nei normatyvaus socialumo santykiškumas ir kvestionuoja socialumo ribas“ (ten pat). Ir nors Klumbytės transsocialumo sąvoka apima socialumo ribų peržengimą, jos negalima painioti su sąmoningu pasipriešinimu. Analizuodama idiosinkratišką Vilniaus Rožytės kaip transsocialaus gyvenimo pavyzdį, Klumbytė pabrėžia, kad Rožytė nesistengė specialiai priešintis sistemai ar normatyviniam socialumui, o netgi priešingai, laikėsi visų mandagumo normų, nors ir nepasiduodavo bandymui ją sutalpinti į normatyviojo socialumo ribas. Dar vienas svarbus transsocialumo aspektas yra tai, kad jis apima ir alternatyvią gyvenimo estetiką, kuri atspindi ir įkūnija alternatyvų socialumą.

Šie trys veikimo laukai – politinis, parapolitinis ir transsocialusis – leidžia giliau suprasti, kaip kairiosios feministės priima strateginius sprendimus siekdamos socialinių pokyčių bei kaip atsakydamos į visuomeninius ir asmeninius iššūkius renkasi veikimo lauką. Tokie pasirinkimai, kaip atskleidžia žemiau pateikti jų pasakojimai, nėra statiški, o greičiau kylantys iš poreikio strategiškai atsakyti į kintančias aplinkybes. Siūloma tipologija padeda atskleisti, kaip šie trys veikimo laukai struktūruoja Lietuvos ir Lenkijos kairiųjų feminisčių elgseną, pasirinkimus ir sąmoningumo formas.

Politinis laukas: artumas, atsiribojimas ir vidiniai konfliktai

Pirmoji grupė, kuriai galima priskirti dalį šio tyrimo informančių, yra tos, kurios arba praeityje arba pokalbio metu buvo aktyviai įsitraukusios į institucinės politikos procesus, tokius kaip rinkiminė politika arba darbas valstybinėse institucijose.

Vienas pagrindinių dalykų, kuris atsiskleidžia kalbant su moterimis, kurios savo kairiąsias feministines pažiūras stengiasi įgyvendinti praktikoje per institucinės politikos kanalus, yra vidinis konfliktas. Viena vertus, jos supranta, kad tokių realiųjų kaip reprodukcinės teisės, smurtas artimoje aplinkoje ar moterų skurdas neįmanoma pakeisti be aktyvaus dalyvavimo politikoje. Kita vertus, jų patirtis atskleidžia, kad net ir partijos ar institucijos, kurios įsipareigoja siekti lyčių lygybės savo viduje, ne visada turi politinės valios tai įgyvendinti praktikoje ir keisti rinkėjų ar savo pačių narių nuostatas. Todėl dalyvavimas politinėse institucijose dažnai pasirenkamas tam tikram laikui, siekiant kažkokių tikslų, o susidūrus su kritiniais nusivylimais, veikimas institucinės politikos lauke iš naujo permąstomas arba nuo jo atsitraukiama. Tokios patirtys yra bendros ir Lietuvai, ir Lenkijai.

Vienas geriausių to pavyzdžių yra Marija (58), su kuria susitikome kavinėje Vilniuje. Kai ieškojau kairiųjų feminisčių šiam tyrimui, daugelis moterų įvardino būtent Mariją kaip vieną svarbiausių aktyvisčių, mat daugiau nei trisdešimtmetį besitęsiantis Marijos akademinis, visuomeninis ir politinis darbas šioje srityje augino ir ugdė ne vieną jos pėdomis sekusią moterį. Ji praleido didesnę savo gyvenimo dalį dirbdama ir savanoriaudama moterų teisių srityje, o vėliau įstojo į didžiausią parlamentinę kairiąją partiją Lietuvoje – Lietuvos socialdemokratų partiją. Šioje partijoje taikomi tokie vidiniai lyčių lygybės užtikrinimo mechanizmai kaip kvotos

partijos komitetuose ir kituose LSDP dariniuose (*Lietuvos socialdemokratų partija 2024*), tačiau Marija ilgainiui institucine politika ir partijos pajėgumu pakeisti moterų situaciją nusivylė:

Aš buvau į politiką pasidavusi, nes galvojau – imsime čia struktūrinių pokyčių iš esmės. Bet 2010 metais aš įstojau į socialdemokratų partiją... nu, ir gerų dešimt metų atidaviau, bet supratau, kad gal aš turiu save pasaugot, kad nėra taip paprasta sistemą keisti, ir galbūt aš nusivyliau. Formaliai aš kaip ir esu sudėtyje, bet *de facto* esu dabar maksimaliai kiek galima atsitraukus, nebedalyvauju veikloje. (Marija)

Nors iš pradžių Marija nedetalizuoja, kodėl nusprendė pasitraukti, tačiau pokalbio eigoje, apmąstydamą moterų situaciją Lietuvos politikoje, pati sugrįžta prie šios temos:

Man gal ten labai stokoja to tokio supratimo, kad jei mes jau kalbame apie socialinį teisingumą, tai mes gyvenam dvidešimt pirmam amžiuje ir jis negali apsiriboti vien tik kažkokiais tai mokesčiais – bet visas tas tapatumų blokas, jis irgi yra susijęs su didele neteisybe socialine. Ir tai nekvestionuojant turi būti priimta, o ne „tai mes ten regionine partija, dar kažką...“ Matyt, dėl to aš ir nebesu politikoje. Nes, jeigu tu tiki kuo nors, tai tu dėl to ir varai – varai ir įtikini visus regionuose, kad, va, šitai turi būt, o ne tiesiog daryt tik kad mus išrinktų. (Marija)

Marijos žodžiuose persipina daugelis temų, kurios atsispindi ir Naujųjų socialinių judėjimų ir Naujosios kairės nuostatose. Poindustrinėse visuomenėse priklausymas tam tikrai socioekonominėi klasei nebėra vienijanti patirtis (Melucci 1989), tad ir lygybės ar teisingumo sąvokos grindimas vien tik ekonomika yra nebetenkinanti politinė platforma. Todėl kairiosios feministės dažnai nebemato partijų, kurių programos neapima plačiai suvokiamo socialinio jautrumo, atliepančio įvairias interseksionalumo nulemtas tapatybes, kurios apimtų amžių, lytį, seksualinę orientaciją, rasę, tautybę, negalią, kaip pakankamai jas atstovaujančių. Tačiau Marijos pasakojime galima išžvelgti ir konfliktą tarp partijos oficialiai deklaruojamų principų ir siekių, kuriais stengiamasi bent jau išoriškai užtikrinti lyčių lygybę, ir gyvenamosios tikrovės, kurioje atskirų partijų narių ir partijos rinkėjų supratimas ženkliai skiriasi nuo deklaruojamų vertybių.

Panašus požiūris atsispindi ir kitos mano pašnekovės, Sigitos (40), istorijoje. Kairioji politika buvo neatsiejama nuo jos vaikystės ir jaunystės ne tik todėl, kad tai buvo dalis jos šeimos politinės tradicijos. Ji taip pat savanoriavo ir Lietuvos Sakaliukų sąjungoje. Ši organizacija, priklausanti Tarptautiniam Sakaliukų judėjimui, puoselėjančiam kairiasias vertybes, susitelkia į darbą su vaikas ir jaunimu, patiriančiais atskirtį. Savanorystė virto darbu žmogaus teisių srityje, o vėliau peraugo į dabartines pareigas valstybinėje tarnyboje, užtikrinančioje žmogaus teisių stebėseną. Po kelerių metų dabartinėse pareigose, Sigita savo kritiką taiko ne pavienėms partijoms, o platesnei politinei sistemai.

Vienas iš pagrindinių dalykų yra (manymas), ir to yra daug ir politiniame spektre, kad mes jau pasiekėme lyčių lygybę. Daug to įsivaizdavimo yra, kad ji jau pasiekta ... mes turėjome prezidentę moterį, turime ministrę pirmininkę moterį, pusė ministrų kabineto yra moterys, nors ir prieš kažkiek laiko to neturėjome. Bet visgi, turime ir labai daug tokių pasisakymų ir kvestionavimo, tų pačių moterų buvimo valdžioje, grynai per jų lyti, apie jų aprangą. Ir tai tik keletas pavyzdžių. (Sigita)

Jei tam tikras vidinis konfliktas dėl to, kad institucinė politika nepateisino jų feministinių lūkesčių, buvo dažna pavienių pokalbių su Lietuvos kairiosiomis feministėmis tema, Lenkijoje jie tapo atsikartojančia pokalbių tema. Prieš dešimtmetį susikūrusios Naująją kairę atstovaujanti partijos, tokios kaip „Nowa Lewica“ ir „Razem“, į Lenkijos politinę areną atnešė viziją, kad moterų klausimai gali būti iškelti kaip esminiai, o ne nustumti į antrą planą ekonominių interesų naudai. Anot mano pašnekovių, ypač „Razem“ partija nuo pat pradžių akcentavo ne tik moterų ekonominę lygybę, bet ir reprodukcinę bei LGBTQ+ teises – tai tapo ryškiu atsaku į „Prawo i Sprawiedliwość“ (liet. „Teisė ir teisingumas“) partijos vykdomą konservatyvią politiką.

Tačiau jei Lietuvoje vidiniai konfliktai dažnai buvo asmeniniai ir priklausė nuo individualių patirčių, Lenkijos kontekste jie įgavo kolektyvinį pobūdį. Struktūrinės kliūtys moterų dalyvavimui politikoje, kartu su platesniu reprodukcinę teisių ribojimu, kūrė sąlygas, kurios skatino platesnį moterų mobilizavimąsi ir tuo pačiu nuovargį.

Šis nuovargis ir nusivylimas aiškiai matyti Magdos (35) istorijoje. Su ja susitikome nuotoliniu būdu, nes augindama mažus vaikus ir gyvendama atokiau nuo Krokuvos centro, ji negalėjo susitikti gyvai. Magda buvo viena iš „stebuklo Krokuvoje“ kūrėjų, kai 2019 m. rinkimuose jauna „Razem“ politikė ne tik laimėjo vietą parlamente, bet ir partijos sąrašuose pagal reitingus aplenkė politikos senbuvius. Magdos vaidmuo nuo pat pradžių buvo padėti vienai iš jaunu, kylančių politikų organizuoti rinkimines kampanijas, o rinkimų į parlamentą metu ir užimti svarbias pareigas jos štabe. Po laimėtų rinkimų Magda kartu su ja persikėlė ir į didžiąją politiką, kur vėl buvo viena pagrindinių politikės padėjėjų. Dirbdama užnugaryje, ji koordinavo veiksmus politikės štabe ir partijos viduje. „Razem“ rinkimuose dalyvavo ne kaip pavienė partija, o kaip jungtinės kairiosios platformos partnerė kartu su „Nowa Lewica“ ir kitomis mažesnėmis partijomis, todėl Magda derino ir veiksmus koalicijoje. Nors „Nowa Lewica“ taip pat yra išpareigojusi visapusiškai ginti moterų teises ir siekti lygybės, tačiau Magdos patirtis dirbant tiek savo partijoje, tiek koalicijoje ją verčia abejoti, kiek tokia lygybė yra realus siekis.

Vieną iš pirmųjų incidentų, kurių Magda prisimena kaip sukėlusį abejonių, kiek moterų solidarumui gali būti išpareigojusios parlamentinės partijos, buvo kai partijos kandidatės į parlamentą sukūrė bendrą reklamą, kurioje buvo matomos visos kartu. Partijos vadovybė tuomet ragino tokių reklamų atsisakyti, bijodama, kad kitos moterys atitrauks balsus nuo favoritės, su kuria dirbo Magda, nors kitos kandidatės ir rėmė jos kandidatūrą. „Jų supratimu, tikras feminizmas turėjo būti ne moterų parama viena kitai, o kitų kandidačių pasitraukimas ir užleidimas vietos tik vienai.“ Tiek Magdos, tiek jos remiamos politikės intencija pasitvirtino ir bendra politikų reklama padėjo jaunajai politikai laimėti vietą parlamente. „Bet jokio atsiprašymo ar pripažinimo, kad buvome teisios, mes nesulaukėme“, pasakoja Magda.

Iš arti stebėjusi ir tokius reiškinius kaip kasdienis vyrų politikų seksizmas, kai jie gali rimtai nesirošti laidoms ar debatams, nes žino, kad bet kokie jų pasisakymai bus rimtai priimami, Magda neslepia kartėlio. Tuo tarpu „[Jauna politikė] praleido visą naktį skaitydama apie tai, kokią stebėjimo sistemą montuos Krokuvos oro uoste, nes apie tai reikės kalbėti laidoje iš pat ryto.“ Galiausiai, „jie vis tiek iš jos tyčiojasi, kai ji kalba apie tai, kad reikia daugiau įtraukties ir tvaresnio viešojo transporto, nors ji aiškiai parodo, koks jis svarbus moterims ir žmonėms

gaunantiems mažesnes pajamas, kad jie galėtų dalyvauti darbo rinkoje“, Magda tęsia savo pastebėjimus, pridėdama, kad toks seksistinis, žeminantis elgesys buvo dažnas net ir tarp politikės kandidatūrą remiančių vyrų.

Nuovargi, kuri jaučia Magda, sukėlė ne tik resursų trūkumas, kurį ji dažnai kompensavo savo nesibaigiančiu darbu, bet ir aplinka, kurioje nepaisant deklaratyvaus feminizmo, jai reikėjo nuolat susidurti su sisteminė moterų diskriminacija. Todėl po ketverių metų rinkimų štabe ir administracijoje, ir po 2023 m. dar didesne persvara laimėtų rinkimų, Magda pridavė ataskaitas ir išėjo į „politinę pensiją“. „Aš savo darbą padariau. Dabar visai pasitraukiau iš politikos, nes man reikia pertraukos.“

Tačiau skirtingai nei Lietuvoje, tarp Lenkijos kairiųjų feminisčių politikoje optimizmo daug daugiau. Nors ir veikdamos dažnai netobulose partijose, jos renkasi tęsti savo politinę karjerą būtent su jomis. Mano kalbintos Joanna (42) ir Ewa (40) panašaus diskomforto ar atviro seksizmo partijoje nejuto. Joanna pagrįdė koordinuoja „Razem“ elektoratą ir narius užsienyje, kur ir pati gyvena didesnę laiko dalį, o Ewa į aktyvią partijos veiklą sugrįžo gan neseniai. Į partiją ji sugrįžo, kai galutinai suprato, kad be struktūrinių pokyčių jos gimtojoje Varšuvoje, į kurios miesto tarybą ji ir buvo išrinkta, pagerėjimo nebus. Ji jaučia partijos palaikymą ir įgalinimą, o „Razem“ mato kaip platformą, kuri jai suteikia galimybę kalbėti apie tvaresnį miestą ir pėsčiųjų teises bei apsaugą, „nes aš pati esu mama ir žinau, kaip svarbu ir kitoms mamoms, kad gyventume mieste, kuriame mūsų vaikai bus saugūs.“

Per interviu ir pasakojimus, kuriais dalinasi formaliojoje politikoje dalyvaujančios kairiosios feministės, atsiskleidžia, kad į politinį lauką jos dažnai pereina po sisteminės lyčių nelygybės politikoje ir visuomenėje apmąstymo, kai suvokia, kad esminiams pokyčiams dažnai reikia ne tik pilietinių iniciatyvų ar asmeninio aktyvizmo, bet ir įstatymų, kurie gintų moteris. Tai itin buvo juntama Lenkijoje, kur visos kalbintos moterys minėjo reprodukcinę teisių suvaržymus bei patriarchalines nuostatas, užtvirtintas įstatymuose. Tačiau perėjusios į formaliąją politiką, ypatingai praėjus ilgesniam laiko tarpui, jos dažnai patiria vidinius konfliktus ir ima vienaip ar kitaip trauktis nuo institucinės politikos. Kartais, jos pasitraukia taip, kaip Marija ir Magda, o kartais laviruoja ir stengiasi pokyčius įgyvendinti imdamosi veiklą, kuriose turi šiek tiek daugiau erdvės veikti. Būtent tokia strategija pasiteisino Sigitai, kuri užima valstybės tarnautojos pareigas, tačiau nedalyvauja rinkiminėje politikoje, arba Joannai, kuri turi laisvę rinktis savo įsitraukimo lygį išlaikydama tam tikrą atstumą, nes gyvena užsienyje. Nors politinės ir socialinės galimybės atsivėrė visoms mano pašnekovėms, kurios dalyvavo institucinėje politikoje, tačiau tos galimybės čia dažnai buvo atsveriamos ir sisteminės diskriminacijos, dėl kurios jos turėjo priimti strateginius sprendimus apie tai, kaip su ja konfrontuoti ar veikti nepaisant kliūčių.

Parapolitinis laukas: su politikais – „bendradarbiauti negalima konfliktuoti“

Parapolitinis laukas apima įvairias kairiojo feminizmo kaip socialinio judėjimo formas, kurios vienaip ar kitaip institucionalizavosi, tačiau nesusiliejo su formaliosios politikos struktūromis. Visos šio tyrimo dalyvės tam tikru mastu veikia būtent ten, kur, kaip teigia Greeras ir Orleansas, atsiranda galios disbalansas tarp politinių struktūrų ir atskirų žmonių (Greer and

Orleans 1962; 634). Parapolitinio laukos platumas kyla iš to, kad yra daugybė būdų sąveikauti su institucine politika netampant jos dalimi. Veikimo būdai šiame lauke gali varijuoti nuo artimo bendradarbiavimo su politikos institucijomis iki sąmoningo veikimo vietos bendruomenėse ar kultūrinėse erdvėse, vengiant tiesioginės sąveikos su valstybės ar vietinės valdžios aparatais. Būtent šiame lauke kairiosios feministės mąsto strategiškai, kaip veikti be tiesioginio įsiliejimo į valstybės struktūras, bet tuo pačiu ir be visiškos politinės marginalizacijos. Tai jų atsakas į struktūrinį atotrūkį tarp piliečių ir institucijų.

Veikimas parapolitiniame lauke dažnai aktyvistėms reiškia poreikį strategiškai pasirinkti, kiek arti ar toli nuo institucinės politikos jos veiks. Nenorinčios visiškai įsilieti į formaliosios politikos struktūras vis dėlto gali sąmoningai siekti paveikti teisėkūros procesus iš vidaus. Henrietos istorija iliustruoja šį paradoksalų, bet būtiną kairiųjų feminisčių strateginį balansavimą. Henrieta (61), viena iš feminizmo senbuvė, kovojanti už moterų reprodukcinę teisę ir seksualinę švietimą Lietuvoje, labai tiksliai palaiko glaudžius ryšius su politikais ir įvairiomis politinėmis institucijomis bei nuolat seka jų veiklą, siūlomus įstatymų projektus, pati prisideda prie įstatymų projektų kūrimo. Kai jos paklausiau apie tai, kaip jos veikla siejasi su kairumu ir feminizmu, ji išsyk atsakė:

„Todėl, kad mes čia kalbam apie visų moterų reprodukcinę teisę, bet tu pati matai, kas vyksta Lenkijoje. Ten turtingieji, kai jiems reikia, kad būtų nutrauktas nėštumas, tiesiog išvažiuoja į užsienį, o tos, kurios neišgali, dabar turi gimdyti. Mes turime krūvą duomenų apie tai, kaip nėštumas, gimdymas, vaikų turėjimas atsiliepiama moterų ekonominei padėčiai, bet ... čia niekas mūsų neklauso. (Henrieta)“

Pasak Henrietos, būtent strategiškai pasirinktas veikimas labai arti politinių institucijų leidžia bent dalinai atsverti Romos katalikų bažnyčios ir konservatyvių visuomeninių organizacijų įtaką teisėkūrai:

„Kiekvienam susitikime su ministerija, su politikais, su visais yra arba kunigai, arba vyskupijos atstovai, arba kokie nors Nacionalinės šeimų ir tėvų asociacijos atstovai. Jie yra kviečiami ten dalyvauti. Ir tada labai sunku, kartais neįmanoma kalbėti faktais, kalbėti apie situaciją, nes labai ideologizuojama viskas. (Henrieta)“

Tad Henrietai institucinis artumas su politinėmis struktūromis yra būdas bandyti pristatyti humanistinį ir mokslinį požiūrį į reprodukcinę teisę ir seksualinę švietimą ir tokiu būdu prisidėti prie demokratijos išsaugojimo.

Henrietos istoriją ir patirtį galėtų paantrinti beveik visos Lenkijos kairiosios feministės, su kuriomis kalbėjausi savo tyrimo metu. Kalbant apie Lenkijos feminisčių pasipriešinimą reprodukcinę teisę ribojimams, svarbiausi yra du momentai: 2016 m. Juodieji pirmadieniai ir 2020 m. Visos Lenkijos moterų streikas. Juodieji pirmadieniai, protestai vykę priešintis pirmiesiems nėštumo nutraukimo teisę ribojimams, pritraukė apie 150 000 moterų (Graff 2020), o po ketverių metų vykusiam Visos Lenkijos moterų streike, kuris apėmė jau platesnius reikalavimus – moterų kūno autonomiją, pasipriešinimą autoritarizmui bei valdžios ir bažnyčios santykių perpynimui, – jau buvo apie 430 000 dalyvių (Kuzniar 2020). Šiuose protestuose

dalyvavo visos mano kalbintos moterys iš Lenkijos. Nors 2016 m. Juodieji pirmadieniai ir 2020 m. Visos Lenkijos moterų streikas apėmė labai platų politinių pažiūrų ir netgi reikalavimų spektrą, kairiosios feministės prisidėjo prie jų organizavimo su viltimi, kad įstatymai bus atšaukti ir kad, galiausiai, Lenkijoje moterys galės gauti tokias pat paslaugas kaip ir Vakarų Europoje.

Kasia (37) buvo viena iš moterų, organizavusių Moterų streiką. Nors dabar visuomeninėje veikloje ji dalyvauja sporadiškai, tačiau jos vardas nuolat iškildavo pokalbiuose apie pasipriešinimą „Tvarkos ir teisingumo“ partijos politikai. „Jie („Tvarkos ir teisingumo“ politikai) nori moteris uždaryti namie, kad jos tik vaikus gimdytų. Bet problema yra tame, kad yra daug žmonių, kurie juos palaiko, kurie bijo“, Kasia aiškino socialinę Lenkijos dinamiką. „Ko jie bijo?“, paklausiau. „Katalikų bažnyčios. O jie (Katalikų bažnyčia) nori valdyti visą Lenkiją“, Kasia nusipurtė. „Per mano lavoną.“

Šios citatos atspindi tai, ką naujųjų socialinių judėjimų teorija (Melucci 1989; Offe 2019 [1985]) apibrėžia kaip struktūrinį konfliktą dėl prasmės, o ne vien dėl materialių išteklių. Šie protestai vyko ne tik dėl įstatymų, bet ir dėl visuomeninių vertybių, simbolinio dominavimo ir moterų kūnų kontrolės. Nors dėl vidinio susiskaldymo, pasipriešinimo iš opozicinių partijų ir baimės prarasti rinkėjų balsus nėštumo nutraukimą draudžiantys įstatymai nepasikeitė net ir pasikeitus valdančiajai koalicijai, tačiau Kasios ir kitų aktyvistų pastangos nenuėjo veltui. Vienos žymiausių Lenkijos kairiųjų feministų Ewa Majewska ir Agnieszka Graff, analizuodamos Juoduosius pirmadienius, teigia, kad būtent jie yra tikrojo feminizmo Lenkijoje pradžia, nes jų metu feminizmas peržengė akademinio pasaulio ir NVO ribas ir tapo tikru socialiniu judėjimu, apėmusiu didelę visuomenės dalį (Majewska 2016; Graff 2020). Šių protestų metu susikūrusius latentinius socialinius tinklus (Melucci 1989) feministės dabar naudoja lėšų rinkimui, kad padėtų moterims gauti reprodukcinės paslaugas užsienyje, užkulisiniam lobistiniam darbui ir kitoms, mažiau matomoms iniciatyvoms, kurios siekia keisti Lenkijos socialinį kraštovaizdį.

Tačiau parapolitisinis laukas ne visada yra pažymėtas tiesioginio konflikto su valdžia. Jovita (39) dirba su Lietuvos profsąjungomis ir jų vadovais, tad jai dažnai tenka stebėti darbuotojų teisių reguliavimo užkulisius. Pati dirbusi socialinės rūpybos srityje, kurioje dominuoja moterys, aktyviai dalyvavusi profsąjungų veikloje kaip narė ir pamažu iškilusi iki dabartinių pareigų, ji puikiai pažįsta profsąjungų veikimo ypatumus. Kai jos paklausiu apie profsąjungas ir moterų teisių gynimą, jos balse pasigirsta man jau pažįstama vidinio konflikto gaida. Jovita atsidūsta: „Kad kažkuri profsąjunga atskirai įvardintų moterų teises, kad kalbėtų apie lytį, kad keltų reikalavimus apie lytį... ne, taip nėra.“ Iš lėto dėliodama žodžius, ji tęsia: „Lietuvos profesinių sąjungų konfederacijos pirmininkė yra moteris. Ji yra mūsų veidas, žmonės ją atpažįsta. Tai nežinau, čia gal toks tas mūsų progresas“ (Jovitos minėta pirmininkė šiuo metu aktyviai dalyvauja institucinėje politikoje).

Jovitos vidinis susipriešinimas, kylantis iš gilaus suvokimo, kad profsąjungų kultūros patriarchalumas dažnai nulemia kurtumą moterų balsui, atliepia Hartman išsakytą kritiką, kad kairumo ir feminizmo sankirta yra tarsi „prastos vedybos“, kuriose moterų teisės nuolat aukojamos klasinių interesų naudai (Hartman 2015 [1979]). „Na, yra tų profsąjungų, kurios

yra kaip ir moteriškos – medicinos darbuotojų, mokytojų..., bet jos nekalba apie būtent moterų teises,“ tęsia Jovita. „O kas tada atstovauja dirbančių moterų teises?“ klausiu. „Šiaip, niekas.“

Kalbėdama apie profesines sąjungas ir politiką, Jovita pastebi, kad teisėkūroje profsąjungų balsas yra silpnas: „Dirba tik atskiri politikai, ir čia nuo partijų nepriklauso. Bet vis tiek mes daugiausia dirbame su darbdaviais, ypač su didžiais darbdaviais. Čia yra pagrindinis mūsų darbas.“

Nors profesinės sąjungos ir nėra traktuojamos kaip kairiojo feminizmo apraiška, Jovita didžiąja dalimi pasirinko darbą profsąjungoje dėl savo kairiųjų pažiūrų. Negalėdama pilnai atskleisti savęs darbe, ji aktyviai dalyvauja kitose kairiąją mintį puoselėjančiose iniciatyvose. Jovitos patirtis atskleidžia parapolitinio lauko paradoksą: institucijos, kurios galėtų būti kairiojo aktyvizmo erdvėmis, tampa profesionalizuotos ir formalizuotos iki tokio laipsnio, kad pačios nebepajėgia išlaikyti emancipacinio potencialo (Greer and Orleans 1962).

Kaip atsvarą Jovitos patirčiai didelių, profesionalizuotų profsąjungų kontekste būtų galima pastatyti Beatos (39) pavyzdį. Ji yra vienos iš radikaliausių nepriklausomų profesinių sąjungų Lenkijoje steigėja ir vadovė. Pati Beata kaip feministė ir kairioji subrendo radikaliuose, neformaliuose kairiųjų studentų organizacijose besimokydama Varšuvos universitete. Šių būrelių aktyvistai tapo ir jos atstovaujamos profsąjungos bendrakūrėjais. Dėl savo nepriklausomo statuso, lanksčios struktūros ir šaknų Naujosios kairės feminizmo srovėse, kurios išlaikė dėmesį klasės ir darbo santykiams kaip esminę nuostatą, ši profesinė sąjunga veikia visai kitaip.

Man skirtumas tarp didelių, taip vadinamų „geltonų“ profesinių sąjungų ar tarp tų, kurios jau turi institucinę istoriją, [ir mūsų] yra tai, kad jų užduotis yra lobizmas – jos kontaktuoja su politikais, eina su jais į dialogą, gal siekia, kad būtų paskirtas naujas Darbo ministras. Ir tie dalykai yra labai svarbūs visuomenei. Tačiau net ir tokie pasiekimai teisinėje sistemoje negarantuoja, kad jie bus įgyvendinti praktikoje, ir nereiškia, kad nauji įstatymai bus geri darbininkams ir sumažins jų darbo krūvį... ar kad jie galės daugiau įsitraukti į visuomenę... Mes kalbame su darbininkais, nes jie geriausia žino, ko jiems reikia, kad jie būtų mažiau išnaudojami. Todėl aš tikiu „grass-roots“, pačių žmonių organizavimu radikalių demokratijos principų pagrindu.

Beatos, kaip ir visos jos atstovaujamos profsąjungos tikslas yra „pakeisti tai, kaip veikia kapitalizmas.“ Todėl, kad ji ir jos bendražygiai nemato politikų ar netgi institucionalizuotų profesinių sąjungų kaip socialinio judėjimo, kuris galėtų atstovauti darbuotojų, o tuo labiau moterų, teises, Beata ir jos kolegos renkasi veikti žymiai toliau nuo institucinės politikos. Nors pati Beata pokalbio metu tiesiogiai nenaudoja šios sąvokos, tačiau per pavyzdžius ir per apibūdinimus ima aiškėti, kad politikai ir visos politinės institucijos jai negali būti dialogo partneriai. Institucinėje politikoje dalyvaujantys veikėjai atstovauja visiškai priešingus interesus – ne darbininkų ir ne dirbančių moterų, kurios turi palikti vaikus augti vienus, nes gamyklų darbo grafikas iš jų atima savaitgalius ir vakarus. Politikai Beatai yra, naudojant klasikinę marksistinę terminologiją, išnaudotojų klasės atstovai, ir netgi „Razem“ partijos atstovai parlamente ir Senate yra pernelyg nutolę nuo darbininkų realybės. Tad bendradarbiavimas su jais nėra tikslas, o kliūtis, nes realus pokytis gali ateiti tik per saviorganizaciją ir konfrontaciją.

Tačiau parapolitiniame lauke veikiančių feminisčių tikslai neapsiriboja vien bendradarbiavimu ar konfrontacija su nacionalinėmis politinėmis institucijomis. Kartais tai yra daug

labiau vietiniai reiškiniai, nukreipti į bendruomenės pokyčius ir vietinę politiką. Lilijana (50), vilnietė menininkė, kuratorė ir aktyvistė, kuri, anot jos pačios, save mato kaip kultūriškai kairiąją, „nes tu negali būti kultūrinis dešinysis ir menininkas; tai mes turbūt visi menininkai esam kažkiek kairieji“. Tačiau po Rusijos plataus masto invazijos Ukrainoje ji permąsto savo santykį su politine kaire ir nėra tokia užtikrinta ar tapatintusi su dabartinėmis kairiosiomis partijomis Lietuvoje. Bet tai netrukdo jai savo kairumo išreikšti visuomeninėje veikloje. Kai Vilniaus savivaldybė be aiškios priežasties nusprendė iškirsti brandžius medžius skvere, ji ėmėsi organizuoti protestą prieš medžių kirtimą, kuriame tilpo ne tik rūpestis aplinkosauga, bet ir paveldu, ir vietinės bendruomenės gerove. Šis atvejis atskleidžia svarbų parapolitinio lauko ypatumą: vietinė mobilizacija veikia kaip atsvara tiek nacionalinei, tiek savivaldos politikai, kuri dažnai atrodo nutolusi ir nejautri vietos problemoms (dėl tokio atsitraukimo svarbos žr. Castells 2015).

Tuo tarpu anksčiau minėta Ewa, dviejų vaikų mama ir aktyvi vienos iš Varšuvos bendruomenių veikėja, prieš sugrįždama į politiką, taip pat ėmėsi organizuoti savo rajono žmones, kai dideliu greičiu per perėją lekiantis automobilis partrenkė žmogų – ji siekė sumažinti eismo juostų skaičių prie perėjų, esančių gyvenamuosiuose rajonuose. Būtent sėkmingai pavykusi žmonių mobilizacija ir supratimas, kaip svarbu jų balsus girdėti savivaldybėse, ir lėmė jos grįžimą į institucinę politiką. Šis procesas patvirtina teorines išvalgas apie parapolitinį veikimą kaip tarpinę sritį tarp mikro ir makro lygmens politinių pokyčių, kur kolektyvinės vietinės iniciatyvos gali tapti tramplynu į politinę veiklą (Greer and Orleans 1962; Castells 2015).

Greeras ir Orleansas (1962) parapolitinį lauką konceptualizuoja būtent didmiesčio – „meagalopolio“ kontekste, kur sukongcentruotas didelis žmonių skaičius ir pastebimas susvetimėjimas bei didėjantis atstumas tarp piliečių ir valdžios institucijų. Kai žmonės jaučiasi patys negalintys priėti prie sprendimų priėmėjų, judėjimas randa profesionalizuotas ar pusiau profesionalizuotas išraiškas, kurios perima tarpininko vaidmenį ir atstovauja miesto moterų interesus. Tad nenuostabu, kad kairysis feminizmas yra laikomas didmiesčių judėjimu ir ideologija. Nepaisant mano pastangų rasti kairiajam feminizmui save priskiriančių moterų rajonuose, nei Lenkijoje, nei Lietuvoje tokių nė viena pašnekovė negalėjo prisiminti. Čia neabejotinai galima kelti klausimą apie tai, kaip ir ar yra atstovaujami moterų gyvenančių periferijoje interesai bei kiek institucionalizacija nustelbia kairįjį feminizmą kaip socialinį judėjimą ir jį perkelia vien tik į ideologinį lygmenį, kuris yra sublimuojamas pragmatiškiems interesams.

Transsocialusis laukas: plaukimas prieš normalumo srovę

Neringos Klumbytės (2023) siūloma transsocialumo sąvoka, skirtingai nei klasikinės prefigūracijos teorijos (Yates 2014), kurios dažnai naudojamos alternatyvioms socialinėms praktikoms analizuoti, pabrėžia ne sąmoningą politinį pasipriešinimą, bet alternatyvų kasdienybės kūrimą be tiesioginio siekio reformuoti ar užimti egzistuojančias galios struktūras. Tarp kairiųjų feminisčių tokių išraiškų dažnai reikėtų ieškoti ankstyvuosiuose jų raidos etapuose, formalios veiklos paraštėse ir pavieniuose pasirinkimuose. Čia galima rasti ir radikalios literatūros skaitymų prie žvakių šviesos, ir gyvenimo skvotuose, ir *queer* vakarėlių, ir tylių antikapitalistinės ekonomikos

pavyzdžių. Tačiau kad ir kokias formas veikimas transsocialiajame lauke beįgautų, tokių raiškos formų tikslas dažna yra ne tiek protestuoti – nors transsocialios raiškos formos gali vėliau įgauti ir tokią funkciją, – kiek įkūnyti alternatyvą esamai santvarkai.

Viena iš dažniausia minimų transsocialiųjų praktikos formų – skvotai, tai yra negyvenami pastatai, kuriuose be formalių leidimų apsigyvena žmonių grupės, kurios pritaiko juos savo tikslams (Pruijt 2013). Vienos radikaliausių ir sąmoningiausių mano kalbintų kairiųjų feminisčių, Andželika (33) ir Justina (34), mato ir savo ankstyvuosius metus skvotė, ir dabartines praktikas, netelpančias į institucionalizuotą savo veiklos raišką, kaip esmines, kurios atspindi judėjimo esmę ir įkūnija kitokį buvimą komercializuotoje visuomenėje, kurį būtų galima vadinti antikapitalistiniu ar nekapitalistiniu (Chatterton 2010).

Justina gyvenimą skvotuose, kaip tam tikrą alternatyvą kapitalistiniam nekilnojamoms rinkos modeliui, paremtam privačia nuosavybe, jau buvo atradusi gyvendama Vilniuje ir užsienyje. Kai atsirado dar keli bendraminčiai, kurie taip pat mąstė apie alternatyvas iš kairiosios ar anarchistinės perspektyvos, gimė mintis skvotą kurti ir Kaune. Radus tinkamą namą – nedidelį medinuką netoli centro – jame prasidėjo tai, ką juokdamosi Justina su Andželika pavadino „feministiniais skaitymais su buteliu degtinės prie šildytuvo“. Tad skvotas Kaune tapo ne tik autonomine erdve, kurioje buvo galima nepaklusti vartotojiškumui ar heteronormatyvumui, kuriuo vis labiau persismelkė Kauno senamiestis. Čia taip pat kūrėsi alternatyvi intelektualinė erdvė, kuri žavėjo jaunąsias skvoto gyventojas dar ir todėl, kad, kaip joms rodėsi tada, jų skaitomas materialistinis feminizmas – Cinzia Arruzza, Silvia Federici, Tithi Bhattacharya – įkūnijo ir pavojingą, masinantį mąstymą, kuris labai skyrėsi nuo to, ką jos girdėjo Lietuvos universitetų auditorijose, kuriose feminizmas buvo ne tik negirdimas, bet dažnai ir cenzūruojamas.

Tik vėliau, išvykusios mokyti į užsienį, jos atrado, kad jų skaitoma literatūra ir puoselėjamos idėjos nėra „uždraustas vaisius“, bet dalis akademinio diskurso, kuris laikomas neatsiejama lyčių studijų dalimi. „Išvažiavau ir įsitikinau, kad viskas, ką mes čia darom, yra labai gerai, nes kursui gavau skaityti knygas, kurias mes pasislėpė prie žvakės skaitėm ir įsivaizdavom, kad čia yra kažkokia purvina literatūra, kurią tik taip ir galima skaityti,“ apie skvoto kaip intelektualinės erdvės evoliuciją pasakoja Andželika. Būtent aplink tuos ankstyvuosius skaitymus ėmė kurtis ir kitos iniciatyvos – socialiniai centrai, *infošopai*, dviračių dirbtuvės, konferencijos, protestų organizavimas, įtraukūs vakarėliai. Justinos ir Andželikos pasakojimas apie iš lėto besikuriančią bendraminčių bendruomenę, kuri vėliau tapo ir įvairių protestų, ypač prieš kylančias kainas ir darbo kodekso liberalizavimą, branduoliu, rezonuoja su Melucci (1989) latentinių sąveikos tinklų sąvoka. Tokie tinklai tyliai kuriami plačiajai visuomenei nematomais būdais, tačiau yra aktyvuojami, kai reikia mobilizuotis dėl bendrų tikslų ir dažnai pasitarnauja kaip kūrybinės, eksperimentinės dirbtuvės. Būtent latentiniai tinklai, o ne nuolat veikiančios organizacijos ir formalios struktūros yra, anot Melucci, būtinas naujųjų socialinių judėjimų bruožas.

Tačiau skvotai ir kita radikali veikla tiek kitų mano kalbintų radikalių feminisčių, tiek Justinos ir Andželikos atveju nėra tik harmoningai besiplečiančių latentinių tarpasmeninių ir tarpinstitucinių santykių mezgimas ar sustyguotos vizijos, kaip įkūnyti tą nekapitalistinę realybę. Be tarpusavio įtampų, trintys su valdžia, kaimynais ar teisėsauga yra beveik neišvengiamos.

Kadangi kai kurios iniciatyvos, kurių jos ėmėsi, buvo gan radikaliai, joms teko atsidurti ir teismuose, o ir dabartinė veikla balansuoja ant legalumo ribos, kartais ją peržengdama. „Neįsivaizduoju, kaip mūsų dar neužraukė“, sako Justina, kalbėdama apie susidūrimus su policija ir administracines bylas dėl pasirinktų radikalaus aktyvizmo taktikų. „Buvom jaunos ir piktos, mums atrodė, kad viskas įmanoma“, iš pirmųjų savo veiklos dienų juokiasi Justina ir Andželika.

Tačiau todėl, kad toks gyvenimo ir veikimo būdas reikalauja labai daug resursų, galiausiai buvo nuspręsta pasirinkti mažiau radikalius, bet plačiau pasiekiamus veikimo būdus. Apmąstydamos nueitą kelią, Justina ir Andželika kalba apie pasirinkimą studijuoti kaip vieną iš lūžio taškų, kuris atnešė didesnę žinomumą, o su juo ir klausimus, kaip toliau veikti, tačiau ir pamažu pakeitė jų pačių suvokimą, kas įmanoma: „Mūsų tikslas buvo priartinti kairę ir feminizmą prie žmonių, priartinti prie miesto. Kai mūsų organizuotas Pride'as (LGBTQ+ žmonių eitynės) pritraukė tris tūkstančius žmonių, tada supranti, kiek gali maža bendruomenė.“ Toks supratimas lėmė ir tai, kad jos net mąstė apie galimybę dalyvauti savivaldos rinkimuose, bet galiausiai nusprendė pasilikti prie aktyvizmo ir socialinės veiklos.

Iniciatyvos, kurias dabar talpina jau legaliai nuomojamas pastatas, apima registruotą socialinį centrą, žiniasklaidos priemones, kurios išaugo iš neformalių laikraštukų į daugiamedijinį puslapį, profsąjungą ir kitas veiklas. Šie institucionalizacijos elementai sukuria priedangą, kuri leidžia plėtoti neformalius užsiėmimus bei kurti erdvę sau ir kitiems, ypatingai priskiriantiems save *queer* kultūrai, priklausantiems rasinėms ar etninėms mažumoms ar tiesiog neturintiems pinigų dalyvauti Kauno senamiestyje vykstančiose veiklose.

Panašia istorija dalinasi ir jau anksčiau minėta radikali profsąjungos kūrėja Beata – jos kelias prasidėjo nuo radikalių skaitymų, neformalių studentų grupelių, materialistinio feminizmo vertimų vėlyvais vakarais ir radikalių protestų prieš darbo kodekso liberalizavimą ar darbuotojų teisių suvaržymus. „Bet mes nebegalėjome nieko realiai daugiau padaryti, todėl nusprendėme kurti profsąjungą“, ji pasakoja. Jos žodžius beveik identiškai galėtų atkartoti ir Justina su Andželika bei jų bendražygiai. Jų apsisprendimas bent iš dalies institucionalizuotis yra ne tiek atsiradusios politinės ar socialinės galimybės klausimas, kiek kolektyvinio sprendimo, kaip geriausia atsakyti į bendrus ir bendruomeniškus iššūkius, rezultatas. Bet debatai, kurias judėjimo dalis ir kaip perkelti į parapolitinį lauką, o kurias palikti nereguliuojamoje, valdžiai nematomoje transsocialioje erdvėje, kuri skirta tiesiog įkūnyti kitokią buvimą ir į rėmus nesutalpinamą laisvę, tebesitęsia.

Kairiosios feministės tarp stabilumo paieškos ir sisteminių pokyčių siekio

Kaip atskleidžia surinkta etnografinė medžiaga, kairiosios feministės priartėja ar nutolsta nuo institucinės politikos ne tik dėl atsivėrusių struktūrinių galimybių. Tai ir jų strateginis pasirinkimas, kaip geriausia siekti savo tikslų, net jei tie tikslai yra poilsis nuo aktyvaus išitraukimo į veiklą. Iš jų istorijų galima matyti, kad socialinių veikėjų išitraukimo ir aktyvizmo kelionė nėra linijinė, nuosekliai pereinanti iš vieno lauko į kitą. Pasiūlyta tipologija leidžia giliau suprasti, kaip politinių ar socialinių galimybių struktūros gali padėti pasirinkti, bet ne nulemti tai, kokiame lauke – politiniame, parapolitiniame ar transsocialiame – moterys pasirenka veikti.

Naujųjų socialinių judėjimų teorija, ypač Alberto Melucci (1989) indėlis, leidžia kairįjį feminizmą Lietuvos ir Lenkijos kontekste suprasti kaip judėjimą, kuris pasižymi decentralizuota struktūra ir išraiškų bei įsitikinimų įvairove. Jo dalyvės vienija solidarumas, bendras siekis keisti visuomenės ir politikos struktūras vardan moterų lygybės ir ideologiniai kairiojo feminizmo kontūrai. Kairysis feminizmas Lietuvoje ir Lenkijoje aprėpia tiek kultūrinę centro kairę, kurioje klasės klausimai užleidžia vietą tapatybės, saviraiškos ir vertybių problematikai, tiek radikalias profsajungas ar antikapitalistines iniciatyvas, artimas klasikiniam marksizmui. Tokia prieiga leidžia ne tik suprasti, kaip moterys veikiančios labai skirtinguose veiklos laukuose bei pasirinkusios labai skirtingas veikimo formas gali būti priskirtos vienam socialiniam judėjimui, bet ir pastebėti už judėjimo slypinčios ideologijos platumą ir daugialypiškumą.

Tačiau Melucci nesiūlo analitinių įrankių, padedančių įvardinti tuos veiklos laukus ar paaiškinti moterų pasirinkimą veikti viename ar kitame lauke. Melucci įvardina socialinių ribų peržengimą kaip vieną iš būtinų socialinio judėjimo bruožų, tad analizuojant tuos judėjimus atsiranda ir poreikis suprasti, kaip aktyvistės pasirenka, kiek arti ar toli jos nori būti nuo galios centrų, ir ypačingai nuo institucinės politikos. Jei valstybė turi smurto monopolį, kaip teigė Weberis, tuomet priartėjimas prie jos galios centrų su aiškiu siekiu peržengti egzistuojančios sistemos ribas ar ją keisti neišvengiamai suponuoja konfliktą. Šio tyrimo dalyvių patirtys atskleidžia, kad kai socialinio pokyčio siekia pažeidžiamos grupės – šiuo atveju, moterys, atstovaujančios nepopuliarią, o kartais net marginalizuojamą ideologiją, – tikimybė, kad priartėjusios prie institucinės politikos ir jos galios centrų jos pačios patirs sisteminį smurtą arba taps jo liudininkėmis, stipriai išauga. Tad siūloma tipologija siekia atsiremti į Melucci apibrėžimą ir jį praplėsti analitiniu įrankiu, kuris padėtų pastebėti ir išanalizuoti aktyvisčių ir aktyvistų, ypačingai priklausančių pažeidžiamesnėms visuomenės grupėms, veiklos formų ir lauko pasirinkimus, motyvacijas ir pasekmes.

2 lentelėje galima matyti schematiškai pavaizduotas visų tyrime dalyvavusių moterų veiklos trajektorijas. Lentelėje simboliu P žymimas politinis, PP – parapolitis, TS – transsocialusis laukai, o X – pasitraukimas iš aktyvios veiklos. --> simbolis nurodo perėjimą iš vieno veikimo lauko į kitą.

2 lentelė. Tyrime dalyvavusių moterų veikimo trajektorijos

Vardas (pakeistas)	Šalis	Veikimo trajektorija
Ugnė (-)	Lietuva	TS --> PP -->P
Deimantė (-)	Lietuva	PP--> P -->PP -->X
Austėja	Lietuva	TS
Marija	Lietuva	PP -->P -->PP
Sigita	Lietuva	PP-->P
Henrieta	Lietuva	PP
Jovita	Lietuva	PP
Lilijana	Lietuva	PP

Vardas (pakeistas)	Šalis	Veikimo trajektorija
Andželika	Lietuva	TS --> PP
Justina	Lietuva	TS-->PP
Agnieszka(-)	Lenkija	PP -->P
Zofia (-)	Lenkija	PP --> P -->PP
Milena (-)	Lenkija	PP-->P-->PP -->X
Karolina (-)	Lenkija	PP--> X-->PP
Ania	Lenkija	PP --> P --> X
Magda	Lenkija	PP-->P-->X
Joanna	Lenkija	PP-->P
Ewa	Lenkija	P --> X-->PP -->P
Kasia	Lenkija	PP--> P -->X
Beata	Lenkija	TS --> PP

Straipsnyje siūloma tipologija leidžia pamatyti ne tik tai, kad moterų pasirinkimai, kaip arti ar toli veikti nuo institucinės politikos, yra labai dinamiški ir takūs, bet ir analizuoti, kaip jos atsako į etinius, ideologinius ar politinius iššūkius. Interpretuojant šių trajektorijų dinamiškumą etnografinių interviu kontekste, atsiskleidžia ir tai, kad veikimo laukų pasirinkimą papildomai lemia ir tokie išoriniai veiksniai kaip politinis klimatas ir vidinė institucijų kultūra

Tiek Lietuvoje, tiek Lenkijoje parapolitinis veikimo laukas iškyla kaip pastoviausias ir stabiliausias. Jis pasitarnauja ir kaip tramplynas į institucinę politiką (Ugnės, Sigitos, Agnieszkos, Zofios, Ewos atvejai), ir kaip saugi erdvė, kur galima pasitraukti iš politikos (Marijos, Zofios istorijos). Tačiau tai nereiškia, kad parapolitinį lauką reikėtų suprasti kaip ribinį fenomeną. Greičiau jis yra saugiausia ir pastoviausia erdvė, nes viena vertus, institucionalizacija leidžia sąveikauti su institucine politika ir daryti jai įtaką, užsitikrinti finansavimą ir matomumą, dalyvauti visuomenės procesuose. Tačiau, kita vertus, jis bent dalinai apsaugo moteris nuo puolimo ir neišvengiamos konfrontacijos bei itin didelių emocijų ir pastangų investicijų, kurių reikalauja dalyvavimas institucinėje politikoje.

Parapolitinis laukas, kaip tai atskleidžia Andželikos, Justinos ir Beatos atvejai, taip pat apsaugo ir nuo neuztikrintumo bei nuolatinio balansavimo ant išlikimo ribos, kurie yra būdingi transsocialiajam laukui. Būtent apie tokį veikimą, kuris įgalina moteris veikti politiškai nesusitapatintai su politika, ir kalbėjo Greeras ir Orleansas (1962), pasiūlę parapolitikos sąvoką. Parapolitinis laukas atskleidžia ir šiojk tokį paradoksą: nors jis ir gali būti pažymėtas tam tikru neuztikrintumu dėl, pavyzdžiui, negarantuoto, nuo projektų priklausomo finansavimo ar priklausymo nuo savanoriškos veiklos, tačiau daugelis aktyvisčių būtent jį mato kaip tvariausią, ilgalaikiškiausią pasirinkimą.

Šiame tyrime mažiausia matomas yra veikimas transsocialiajame lauke, tačiau jo vaidmuo yra labai svarbus. Taip yra nemaža dalimi todėl, kad ilgalaikis veikimas šiame lauke yra itin sudėtingas, o kartais ir nesaugus. Kaip atsiskleidžia Justinos ir Andželikos pasakojimuose, ku-

riuos patvirtina ir Austėjos bei Beatos patirtys, kairiajam feminizmui būdingos transsocialios praktikos, tokios kaip gyvenimas skvotuose, dalyvavimas neformalioje ekonomikoje ar radikalių protestų organizavimas, neišvengiamai veda į konfrontaciją su teisėsauga ar su visuomene. Tai viena iš priežasčių, kodėl, pavyzdžiui, Austėja renkasi gyvenimą ne Lietuvoje: Londone ji patiria mažiau spaudimo, nes čia nėra to, ką Klumbytė (2023) įvardina kaip ypač Rytų Europos kontekstui būdingą troškimą asimiliuotis su „normalaus gyvenimo“, kuris dažnai suvokiamas kaip patogus, normatyvus atitinkantis vidurinėsios klasės vertybes ir estetiką, standartais. Kadangi toks normatyvumas dažnai užtvirtinamas pasitelkiant policiją, teismus ar kitas jėgos struktūras, transsocialios praktikos dažnai ne tik marginalizuojamos, bet ir kriminalizuojamos.

Kita vertus, transsocialiųjų praktikų radikalumas yra ir jaunatviško idealizmo, kurį vėliau ima riboti pragmatiški rūpesčiai, atspindys. Tačiau būtent transsocialiosios patirtys ugdo itin gilų, apmąstytą, sąmoningą pasiryžimą atstovauti kairįjį feminizmą parapolitiniame lauke – būtent transsocialiajame lauke veikusios feministės galėjo aiškiausiai artikuliuoti, kodėl joms kairumas ir feminizmas yra svarbūs. Tad transsocialumą galima būtų traktuoti kaip tai, ką Melucci (1989) vadino „latentinių tinklų“ kūrimo, eksperimentavimo, politinės vaizduotės ugdymo lauku, kuris vėliau tampa svarbia viešai matomų praktikų dalimi.

Visišką pasitraukimą iš veiklos šio tyrimo kontekste galima interpretuoti įvairiai. Viena vertus, tai strateginis atsitraukimas, kurio poreikį sukuria perdegimas, nusivylimas, asmeninių prioritetų įsivertinimas. Magda ir Deimantė pasitraukė iš politinės veiklos dėl pervargimo, kuris didele dalimi buvo nulemtas patirto seksizmo ir išnaudojimo. Jų pasirinkimas pasitraukti kyla ne dėl to, kad trūktų politinių galimybių struktūrų (Tarrow 1996), bet dėl to, kad pasitraukimas tampa strateginiu sprendimu. Jis yra poilsio, permąstymo, išgijimo erdvė.

Lietuvos ir Lenkijos kairiųjų feminisčių patirčių sugretinimas

Išanalizavus interviu ir 2-oje lentelėje pateiktus duomenis, galima išvelgti ir svarbių skirtumų tarp Lietuvos ir Lenkijos kairiųjų feminisčių veikimo trajektorijų. Vienas svarbiausių yra tai, kad Lietuvoje yra mažiau dinamizmo ir daugiau stabilumo, ypač parapolitiniame lauke. Tam įtakos turi ir tai, kad Lietuvoje tik neseniai atsirado rinkiminė platforma, kuri kairiosioms feministėms pasirodė priimtina – Lietuvos Žaliųjų partija. Nors partija įsikūrusi gan seniai (veikia nuo 2011 m.), tačiau po to, kai 2020 m. Ieva Budraitė buvo išrinkta partijos pirmininke, jos vadovavimas atvėrė galimybes dialogui ir bendradarbiavimui su kairiosiomis visuomenininkėmis. Tuo tarpu Lenkijoje partijos „Nowa Lewica“ ir „Razem“ tokią galimybę atvėrė anksčiau, 2014 m.

Tačiau to, kad Lenkijoje politinių galimybių struktūros atsirado anksčiau nei Lietuvoje nereikėtų vertinti vien tik teigiamai. Kaip rodo moterų patirtys, galimybė dalyvauti rinkiminėje politikoje bei parlamentinių partijų veikloje neapsaugo jų nuo seksizmo, nuovargio dėl neproporcingo sumoterintų darbų krūvio ir iš jo kylančio perdegimo. Šią patirtį turbūt geriausia apibendrina Ania, kuri interviu metu dalinasi itin skaudžia istorija apie tai, kaip jos savanoriškas darbas organizuojant kairiųjų protestus tapo savaime suprantamu ir nepastebimu,

o visus nuopelnus prisiimdavo jos skyriui vadovavę vyrai: „Viskas, ką aš už gavau (už savo darbą) – tai perdegimas ir nuostaba, kad aš išeinu.“

Išvados

Šiuo straipsniu siekta pasiūlyti naują tipologinį modelį, pagrįstą institucinio artumo kriterijumi, ir parodyti, kad aktyviųjų bei organizacijų veikimo formų kaita yra strategiškai motyvuotas procesas, o ne vien politinių ar socialinių galimybių atspindys. Ši tipologija pagal judėjimų strateginį savęs pozicionavimą ir atstumą nuo institucinės politikos atsiduria sankirtoje tarp Naujųjų socialinių judėjimų teorijos ir empiriniais požymiais paremtos tipologijos.

Analizuodama politinius, parapolitinius ir transsocialius veiklos laukus, siūlau socialinių judėjimų analizėje atsakyti statišku, formalių kategorijų, kurios nepakankamai apima šiuolaikinio aktyvizmo kompleksiskumą. Kairiojo feminizmo veikėjos Lietuvoje ir Lenkijoje nuolat permąsto ir transformuoja savo santykį su institucine politika, sąmoningai pasirinkdamos kaip arti nuo galios centrų jos veiks. Tai yra ne iš anksto nulemta, o strategiškai pasirinkta pozicija. Judėjimo dalyvių veiklos takumas tarp politinio, parapolitinio ir transsocialaus laukų nėra veiklos nuoseklumo stoka, bet rafinuotos strateginės refleksijos išraiška. Veiklos formų kaita leidžia aktyvistėms išlaikyti autonomiją, prisitaikyti prie skirtingų galios režimų ir išplėsti socialinės kaitos galimybes už tradicinių politinių kanalų ribų.

Šis požiūris kviečia permąstyti socialinių judėjimų teoriją platesniu mastu: ne tik kaip organizuotų kolektyvų reiškinį, bet kaip decentralizuotą, dinamišką, tarpinę ir dažnai latentinę veiklos sistemą, kurioje pasirinkimas, kaip arti ar toli nuo institucinės politikos veikti, yra ne tik reakcijos į esamas galios struktūras, bet ir aktyvių, strategiškai mąstančių subjektų pastangos kurti naujas emancipacijos erdves. Socialinių judėjimų teorija, jei nori adekvačiai atliepti šiuolaikinių judėjimų realybę, privalo įtraukti šį institucinio artumo ir takumo matmenį kaip esminį analitinį komponentą.

Tyrimas taip pat išryškino ir paties kairiojo feminizmo trūkumus. Jei kairysis feminizmas yra išsilavinusių miesto moterų judėjimas, neabejotinai galima kelti klausimą apie tai, kaip ir ar yra atstovaujami moterų gyvenančių periferijoje interesai. Taip pat, kyla klausimas kiek institucionalizacija, ypač pereinanti į politinį lauką, nustelbia kairįjį feminizmą kaip socialinį judėjimą ir jį perkelia vien tik į ideologinį lygmenį, kuris yra sublimuojamas pragmatiškiems interesams. Taip pat iškyla ir solidarumo bei realios galimybės moterims apsaugoti viena kitą nuo pavienio ir sisteminio patriarchalinio smurto: dauguma moterų, pasakojusių apie pervargimą, seksizmą ar išnaudojimą veikė kitų moterų gretose, tačiau tai jų neapsaugojo. Tad pagrįstai galima klausti, kaip ir kiek įmanoma moterims veikti vienai vardan kitos susidūrus su iššaknijusiomis nuostatomis ir institucionalizuota nelygybe ir neteisybe.

Padėka

Straipsnis parengtas podoktorantūros stažuotės „Rytų Europos kairiųjų feminizmų politinės vizijos: tapatumo naratyvų alternatyvos pliuralistinėse visuomenėse“ metu. Podoktorantūros stažuotės finansavo Lietuvos mokslo taryba, sutartis Nr. S-PD-22-99.

Literatūra

- Arruzza, Cinzia; Bhattacharya, Tithi; Fraser, Nancy. 2019. *Feminism for the 99%: A Manifesto*. New York: Verso.
- Barwiński, Marek; Leśniewska, Katarzyna. 2013. „The comparison of the contemporary situation of national minorities in Poland and Lithuania“, *Geografijos metraštis (Annales Geographicae)* 46: 46–61.
- Bhattacharya, Tithi (ed.). 2017. *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression*. London: Pluto Press.
- Bourdieu, Pierre. 1990. *The Logic of Practice*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Castells, Manuel. 2015. *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. New York: John Wiley & Sons.
- Channell-Justice, Emily. 2020. „Gender, feminism, and nation: Contributions of the socialist and post-socialist worlds“, *Feminist Anthropology* 1 (1): 24–31. <https://doi.org/10.1002/fea2.12001>
- Chatterton, Paul. 2010. „So What Does It Mean to Be Anti-Capitalist? Conversations with Activists from Urban Social Centres“, *Urban Studies* 47 (6): 1205–1224. <https://doi.org/10.1177/0042098009360222>
- Crenshaw, Kimberlé. 1991. „Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color“, *Stanford Law Review* 43 (6): 1241–1299. <https://doi.org/10.2307/1229039>
- Čepaitienė, Rasa. 2007. „Sovietmečio atmintis – tarp atmetimo ir nostalgijos“, *Lituanistica* 53 (4): 36–50.
- della Porta, Donatella. 2005. „Multiple Belongings, Tolerant Identities, and the Construction of “Another Politics”: Between the European Social Forum and the Local Social Fora“ in Donatella della Porta and Sidney Tarrow (eds). 2005. *Transnational Protest and Global Activism*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield: 175–202.
- DiMaggio, Paul J.; Powell, Walter W. 1983. „The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields“, *American Sociological Review* 48 (2): 147–160. <https://doi.org/10.2307/2095101>
- Dutchak, Oksana. 2018. *Crisis, War and Austerity: Devaluation of Female Labor and the Retreating of the State*. Berlin: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Kuźniar, Aleksandra. 2020. „Komendant Główny Policji o protestach: zatrzymano blisko 80 osób; prowadzonych jest ponad 100 postępowań ws. Dewastacji“, *Gazeta Prawna*, 2020-10-29. <https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1494857,komendant-glowny-policji-o-protestach-zatrzymano-blisko-80-osob-prowadzonych-jest-ponad-100-postepowan-ws-dewastacji.html>
- Eisenstein, Zillah R. (ed.) 1979. *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*. London: Monthly Review Press.
- Fábíán, Katalin. 2010. „Open Societies? Connections between Women’s Activism, Globalization and Democracy in Central and Eastern Europe“, *The International Journal of Diversity in Organizations, Communities, and Nations: Annual Review* 9 (6): 119–130. <https://doi.org/10.18848/1447-9532/CGP/v09i06/39783>
- Federici, Silvia. 2013. „The Reproduction of Labour Power in the Global Economy and the Unfinished Feminist Revolution“ in Maurizio Atzeni (ed.). 2013. *Workers and Labour in a Globalised Capitalism: Contemporary Themes and Theoretical Issues*. London: Bloomsbury Publishing: 85–110. http://dx.doi.org/10.1007/978-1-137-36134-9_5
- Federici, Silvia. 2018. *Re-enchanting the World: Feminism and the Politics of the Commons*. San Francisco: PM Press.
- Federici, Silvia. 2020. *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*. San Francisco: PM Press.

- Fraser, Nancy. 2017. „Feminism, capitalism and the cunning of history“ in Jo Shaw and Igor Štiks (eds). 2017. *Citizenship Rights*. London: Routledge: 393–413. <https://doi.org/10.4324/9781315260211>
- Fraser, Nancy. 2020. *Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis*. London: Verso Books.
- Gal, Susan; Kligman, Gail. 2000. *The Politics of Gender after Socialism: A Comparative-Historical Essay*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Graff, Agnieszka. 2003. „Lost between the Waves? The Paradoxes of Feminist Chronology and Activism in Contemporary Poland“, *Journal of International Women's Studies* 4 (2): 100–116.
- Graff, Agnieszka. 2020. „Angry Women: Poland's *Black Protests* as 'Populist Feminism'“ in Gabriele Dietze and Julia Roth (eds.) *Right-Wing Populism and Gender: European Perspectives and Beyond*. Bielefeld: transcript Verlag: 231–250 <https://doi.org/10.1515/9783839449806-013>
- Ghodsee, Kristen. 2014. „A Tale of “Two Totalitarianisms”: The Crisis of Capitalism and the Historical Memory of Communism“, *History of the Present: A Journal of Critical History* 4 (2): 115–142. <https://doi.org/10.5406/historypresent.4.2.0115>
- Greer, Scott; Orleans, Peter. 1962. „The Mass Society and the Parapolitical Structure“, *American Sociological Review* 27 (5): 634–646. <https://doi.org/10.2307/2089621>
- Hendl, Tereza. 2022. „Towards Accounting for Russian Imperialism and Building Meaningful Transnational Feminist Solidarity with Ukraine“, *Gender Studies* 26 (1): 62–90.
- hooks, bell. 2000. *Feminist Theory: From Margin to Center*. New York: Pluto Press.
- Hartmann, Heidi I. 2015. „The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union“ in Victor D. Lippit (ed.) 2015. *Radical Political Economy: Explorations in Alternative Economic Analysis*. New York: Routledge: 165–196. <https://doi.org/10.4324/9781315701288>
- Inglehart, Ronald F. 2013. „Changing Values among Western Publics from 1970 to 2006“ in Klaus H Goetz, Peter Mair and Gordon Smith (eds.) 2013. *European Politics: Pasts, Presents, Futures*. New York: Routledge: 130–146.
- Jurėnienė, Virginija. 2010. „Gender Roles in Lithuanian Society“, *Global Journal of Human Social Science* 10 (6): 2–7.
- Keane, John; Mier, Paul. 1989. „Editors' Preface“ in Alberto Melucci. 1989. *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Philadelphia: Temple University Press: 1–9.
- Klumbytė, Neringa. 2023. „Rožytė – Vilniaus legenda: laisvė, mados estetika ir mistika Vidutės Gumbūtės Vilniaus istorijoje“, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 23 (32): 47–79. <https://doi.org/10.33918/25386522-2332005>
- Lang, Sabine. 2012. *NGOs, Civil Society, and the Public Sphere*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139177146>
- Lietuvos socialdemokratų partija. 2024. *Lietuvos socialdemokratų partijos rinkimų į Seimą Vienybės programa*. <https://www.lsdp.lt/wp-content/uploads/2024/08/LSDP-programa-2024.pdf>
- McAdam, Doug. 1982. *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970*. Chicago: University of Chicago Press.
- McCarthy, John D.; Zald, Mayer N. 1977. „Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory“, *American Journal of Sociology* 82 (6): 1212–1241.
- Majewska, Ewa. 2016. *Slaby opór i siła bezsilnych. #Czarnyprotest kobiet w Polsce 2016*. Manuscript available on Academia.edu. Retrieved from www.academia.edu/31140128
- Melucci, Alberto. 1989. *Nomads of the Present: Social Movements and Individual Needs in Contemporary Society*. Philadelphia: Temple University Press.
- Norkus, Zenonas. 2012. „Political Development of Lithuania: A Comparative Analysis of Second Post-Communist Decade“, *World Political Science* 8 (1): 217–251. <https://doi.org/10.1515/wpsr-2012-0012>

- Odrowąż-Coates, Anna. 2014. „Gender Crisis in Poland, Catholic Ideology and the Media“, *Sociology Mind* 5 (1): 27–34. <http://dx.doi.org/10.4236/sm.2015.51004>
- Offe, Claus. 2019. „New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics (1985)“ in Claus Offe. *Institutionen, Normen, Bürgertugenden. Ausgewählte Schriften von Claus Offe, vol 3*. Wiesbaden: Springer VS: 255–294. https://doi.org/10.1007/978-3-658-22261-1_12
- Pruijt, Hans. 2013. „The Logic of Urban Squatting“, *International Journal of Urban and Regional Research* 37 (1): 19–45. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.2012.01116.x>
- Tarrow, Sidney. 1996. „States and Opportunities: The Political Structuring of Social Movements“ in Doug McAdam, John D. McCarthy and Mayer N. Zald (eds.) *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge: Cambridge University Press: 41–61. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803987.004>
- Verdery, Katherine. 1996. *What was Socialism, and What Comes Next?* Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Vogel, Lise. 2013. *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004248953>
- Weber, Max. 1946. „Politics as a Vocation“ in Hans H. Gerth and Charles Wright Mills (eds.) 2009. *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press: 77–128. <https://doi.org/10.4324/9780203759240>
- Yates, Luke. 2014. „Rethinking Prefiguration: Alternatives, Micropolitics and Goals in Social Movements“, *Social Movement Studies* 14 (1): 1–21. <https://doi.org/10.1080/14742837.2013.870883>
- Yurchenko, Yuliya. 2018. *Ukraine and the Empire of Capital: From Marketisation to Armed Conflict*. London: Pluto Press.
- Yurchenko, Yuliya. 2022. „Credit won't work: Why Ukraine's state debt must be cancelled“, *Green Left* 1346: 3–4.
- Yuval-Davis, Nira. 1997. *Gender and Nation*. London: SAGE Publishers.
- Yuval-Davis, Nira. 2003. „Nationalist projects and gender relations“, *Narodna umjetnost: Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 40 (1): 9–36.